

Bozkır Kültüründen ve Altın Orda Hanlığı'ndan Devralınan Miras: Kırım Hanlığı'nda Kabile Aristokrasi ve Karaçu Beyleri

Derya Derin Paşaoğlu

(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Öz. Altın Orda Hanlığı ve ardıllarında bozkır kültürü ile şekillenen kabile aristokrasi, coğrafyanın kadim mirasından devraldığı unsurlarla gelişmiştir. Asya Hun Devleti'nden bu yana siyasi, askeri ve sosyal yaşamda ön plana çıkan dört sayısı mirası, Dört bey sistemi/ Dört Karaçu beyleri adında yer bulmuştur. Dört bey sistemi Kırım Hanlığı'nda hanlık makamının yanında yönetimin asli unsurlarından biri haline gelmiştir. Sistemin başlangıcı Cengiz Han'ın oğullarına yaptığı toprak ve kabile taksimatında Cuçi'ye verilen 4000 asker ve bunların mensup oldukları *Kıyat*, *Seycut*, *Kinhit* ve *Hüşin* kabilelerine dayanır. Kadim Türk yurdu Deşt-i Kıpçak'ta sayısal olarak az olan Moğol kabileleri Kıyatların liderliğinde yönetimi ellerinde tutmaya çalışmışlarsa da Ak Orda hanedanının sükûtundan sonra yetkilerini kaybetmişlerdir. Mangıtlar ve Şirinler arasında el değiştiren liderlikle birlikte kabileler arası güç dengesi, Kırım Hanlığı'nın kuruluşunda etkin rol oynayan Şirinlerin liderliğinde, Şirin, Barın, Argın, Kıpçak ve Mangıt kabilelerine devrolunmuştur. Kabileler, Şirin kabilesinin baş karaçuluğu altında Kırım Hanlığı'nın gerek iç işlerinde gerek dış ilişkilerinde aktif rol oynamışlardır. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girmesinden sonra Karaçu beyleri, bir yandan Cengizoğullarının tahtı elinde tutabilmelerinin teminatı olmuşlar öte yandan Cengizoğullarının gücünün kontrol unsuru haline gelmişlerdir. Karaçu beylerinin kendi kabilelerinin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutmaları Karadeniz'in kuzeyindeki ilişkileri sürekli dengelerin değiştiği kaygan bir zemine dönüştürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Altın Orda, Şirin Mirzalar, Kıpçak, Barın, Argın.

Giriş

Kırım Hanlığı'nda hanın yanında yer alıp, yönetimde söz sahibi olan beylere *karaçu beyleri* adı verilmiştir. En güçlü olanın *Baş Karaçu* olduğu bu beyler, hanlıkta nüfuzu güçlü kabilelerin/uruğların/boyların beyleridir. Şirin, Barın, Argın ve Kıpçak uruğları¹ başta olmak üzere zamanla Mangıtların ve Seçutların da ön plana

¹ XV. yüzyılın ortalarında Aşağı İdil ve Yayık sahasında göç eden ve kendi beylerinin idaresi altında bulunan, Yedisan adıyla bilinen Şirin, Arın (Barın), Argun, Kıpçak, Alçım, Katay, Mangıt uruğlarından başta Şirinler olmak üzere ilk dördü Kırım tarafına gitmiştir. [38, s. 281].

çıkmasıyla uruğların sayıları artsa da söz konusu yönetim unsuru *Dört Karaçu Beyleri-Dört Bey Sistemi* olarak adlandırılmıştır. Yine zaman içerisinde güç sıralarında değişiklik yaşanmış ancak Kırım Hanlığı'nın kuruluşunda etkin rol oynayan Şirin beyleri ve mirzaları genellikle *baş karaçılık* makamını ellerinde tutmuşlardır.

Yakın zamana kadar ayrıntılı olarak araştırılmamış olan söz konusu sistemin manası, V. Vel'yaminov Zernov ve Zeki Velidî Togan tarafından teşhis edilmiş olup, H. İnalçık, B. Manz ve M. İvanics tarafından yazılan makalelerde işlenmiştir. [24; 14; 26] Bu konuda yapılan en kapsamlı çalışma U. Schamiloglu'nun *Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde* başlıklı doktora tezidir [49] ve *rulling tribes / hâkim kabileler, Later Golden Horde / Geç Altın Orda, Four Bey System / Dört Bey sistemi* terimleri kendisine aittir. [48, s. 12] Cengizogulları uluslarının devlet yönetim geleneğine dikkat edildiğinde *Dört Bey Sistemi'nin* yönetimdeki etkin rolünün, Altın Orda'nın ardıllarında özellikle Kırım, Kazan ve Kasım Hanlıklarında aktif işlediği görülecektir.² [26, s. 67] Dolayısıyla *dört bey sistemini* ortaya çıkaran amilleri de Altın Orda Hanlığı'nın devlet yapısında ve yönetim unsurlarında aramak gereklidir.

Hanlığın hâkimiyet sahasının getirisi olan, bozkır kültürünün yaşamsal unsurları; *göçebe hayvancı iktisadiyat ve atlı-savaşçı gücün temini ve kontrolü*, hâkimiyeti elinde tutabilmenin en önemli dayanağıdır. Burada her zaman hatırdan tutulması gereken husus, bozkır kültürünün *göçebe hayvancı iktisadiyat* üzerinde temellenip, ekonominin de hareketli kabilelerle şekillenmesidir. Ekonomik ve dolayısıyla askeri güç, söz konusu coğrafyayı hâkimiyetine almanın ötesinde beylerinin liderliğindeki hareketli kabilelerin bağlılığının ve kontrolünün temin edilmesiyle sağlanacaktır. Her ne kadar hâkimiyeti elinde tutmanın şartı han soyundan olmak gibi görünse de han soyundan olanlar arasındaki rekabetin belirleyicisi her zaman söz konusu güç olmuştur ve bu gücü elinde tutan/lar karaçu bey/leridir.

Karaçu ve Karaçu Beyleri

Karaçu beylerinin hanlığın yönetiminde oynadıkları rolü ve statülerini tespit edebilmenin ilk aşaması *karaçuların kim olduklarıyla* ilgilidir. Siyasi, askeri ve ekonomik açılardan ele alınması gereken bir güç merkezi olan *dört bey sisteminin*, Kırım Hanlığı öncesinde oluşum sürecini ve şartlarını doğru ortaya koyabilmek, karaçu beylerinin kimliğini tanımlamayı sağlayacaktır.

Göçebe ananelerini devam ettiren Cengiz Han, Moğol kabilelerini birleştirdikten sonra, Monggol ulusunu (mülk-halk, tebaa, halk-tımar, malikâneyi teşkil eden halk-devlet) kurmuş ve mukataa-ulus'ları oğullarına ve yakın akrabalarına dağıtmıştır. Söz konusu taksimattaki mukataalar üzerinde tesis edilen teşkilatlanma, kendisini kuran ve orada han olan kişinin bütün sülalesinin şahsi malı olarak telakki edilmesi esasına dayanmıştır. Böylece bir soy, muayyen bir arazide hayat süren bir *halk-devlet'in* (ulusun) sahibi olabilmektedir. [62, s. 149, 150] Hâkimiyetleri

² Kasım Hanlığında karaçu beylerinin mensup olduğu kabileler ve beylik nezdindeki sıralamaları Kırım Hanlığı'ndan farklıdır. Sırasıyla kabileler; İşbay Mangıt, Celayir, Argın ve Kıpçak'tır. Ayrıntılı bilgi için bkz. [3, s. 122].

ancak ulusun göçebelik yaptığı *nugut-yurt*'u kapsamaktadır ve yerleşik ahaliyle meskûn yerlerin varidatından tahsis edilen bir *gelire-incu*'ya sahip olmaktadır. [18, s. 247] Bozkır aristokrasisi söz konusu yurt üzerinde, yiğitler (ba'atur) ve noyanlar aristokrasisi olup, çeşitli içtimai sınıflar içermektedir. Bu sınıflardan ilki; *noyon* denilen prenslerdir. Diğerleri tamamen hür kişilerden oluşan savaşılar veya sadıklar olan *nökerler* (*nöküd*)'dir. Avamı teşkil eden asil olmayan *arat* veya *karaçular* ve son olarak Moğol olmayan ırklardan gelen *unağan-boğol*, yani kölelerdir. [18, s. 218] Bu bağlamda *dört bey sistemi* için üzerinde durulması gereken ilk kavram; *karaçudur*.

Kelimenin etimolojisi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Clauson, kelimeyi *kara* köküne dayandırarak, sıradan insan, avam olarak tanımlar, ancak Doerfer'a atıfla *karaçu* kelimesinin Türkçe olduğunun anlaşılmadığını da belirtir. Öte yandan kelimenin Moğolcada "Cengiz ailesi ile ilgisi olmayan, avamdan kişi" anlamında olduğunu ifade eder. [8, s. 647] Hudyakov ise Ebulgazi Bahadır'a atıfla, kelimenin *karamak* (bakmak) mastarından, *bakan*, *denetçi*, *müzakereci* anlamına geldiğini ve damgacı, yamçı, tüfekçi, elçi gibi *-çi* son ekiyle oluşturulduğunu belirtmiştir. [21, s. 172-173] Bilindiği üzere siyah renk anlamındaki *qara* (kara) kelimesi Türkçeden Moğolcaya ödünç verilen bir kelimedir. [19, s. 196] Haran: *kara* budun anlamına gelir. [64, s. 205] Harezmi Türkçesinde *kara* kelimesinin bir anlamı da (yılık ile birlikte) hayvan sürüsü manasına gelir ve *kara* ilki (kara yılık), *kara* konağı (hayvan barınağı) olarak kullanılırken Harezmi Türkçesinde *karaçı* dilenci olarak tanımlanmıştır. [58, s. 287] Çağatayca sözlükte ise, *karacı*: doğru konuşan, *karacılık*: sadakat, doğruluk manasında verilmiştir. [57, s. 580]

Moğolca sözlükte, *haraçu* (XAPIQ); sıradan, asalet unvanı taşımayan kişi olarak tanımlanmıştır. [39, s. 1439] Vladimirstov'a göre; *karaçu* (*haraçu*) *ya da arat*; *avamı teşkil eden asil olmayan kimselerdir, bunlar imtiyazsız sınıftır ve bunların efendileri vardır.*³ A. Temir, *karaçu*, tabiriyle yalnız avam değil, bazen han ve hanedana nispeten diğer içtimai kitleler dahi ifade olunurdu şeklinde han soyu dışında kalanların *karaçu* olduğunu belirtmiştir. [40, s. 8] Yakubovskiy, *hayvancılıkla geçinen göçebe kabilelerde ana işçi kitlesini teşkil edenlere xaraçu adı verilir*, ifadesiyle, Karaçuların üretimin temelinde yer aldıklarını vurgulamıştır. Karaçuların üretimini yaptıkları hayvanların sahibi olup olmadıklarını sorgulan Yakubovskiy, Reşidüddin'e atıfla; *karaçuların hayvanlara ve çalışma aletlerine sahip oldukları halde otlaklardan faydalanma hususunda kabile çerçevesinde bütün üretim şartlarını kontrol eden göçebe feodalın (ba'atur, Mergen, genel olarak bir Noyan'ın) arzu ve emirlerine göre hareket etmek zorunda olduğu* belirtmiştir. Çengiz Han'ın Moğol Devleti, -hâkim sınıf- Noyanların çıkarlarına uygun bir şekilde Noyanlar ve onların nökerleri sayesinde teşekkül etmiş, ancak XIII. Yüzyılın başında Noyan

³ Xaracu kelimesiyle yalnız asilzadeleri zıddı olarak "avam" değil de, bazen han ve hanedana nisbete diğer içtimai kitleler (sosyal gruplar) dahi ifade olunurdu. [62, s. 176, 228] Ögel, *karaçı* kelimesini, (Radlof'a atıfla) Orta Asya Çingenelerine verilen bir ad olarak tanımlar. [43, s. 235].

feodal sınıfın oluşumu henüz tamamlanmamış olup, gelişimini tamamlaması Cengiz Han'ın halefleri devrinde, süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Feodal hiyerarşiye dayanan toplum aynı zamanda askeri bir teşkilattır ve 10.000 kişinin bir tümen olduğu onluk sistemde teşkilatlanmıştır. [63, s. 18-23]

Karaçu Beyleri; Karaçuların yönetimini elinde tutan böylece kontrollerindeki askeri ve ekonomik güçle, siyasi güce ortak olan, yönetimde söz sahibi olan bozkır aristokrasisinin beyleridir. [9, s. 165]Altın Orda Hanlığı'ndaki bozkır aristokrasisinin işleyişinde bir kabile lideri, askeri ve ekonomik gücünü, liderliğini elinde tuttuğu kabileden alırken, yönetimde söz sahibi olarak söz konusu kabilenin, devlet içerisindeki ekonomik gücünü dolayısıyla askeri ve siyasi gücünü de yükseltmektedir. Böylece karaçu beyleri, avamla hanedan arasında çift yönlü (askeri, siyasi, ekonomik) güç akışını kontrol eden kişiler olmuşlardır. Aslında sistemin işleyiş sürecini ortaya çıkaran unsurları ve sistemin işleyişini anlayabilmek için bilinmesi gereken üç terim daha vardır. Bunlar; *nöker*, *atalık* ve *kazak çıkmaktır*. Bu terimler, bozkır aristokrasisinin içinde gelişmiş ve han soyundan şehzadelerin taht mücadeleleriyle terimlerin tanımı altındaki insanların önemleri artmış, hatta güçleri oranında yetkileri de artarak terimlerin anlamları genişlemiştir.

Nöker; (çoğ. *nöküd*) Kabile başbuğlarının yanında asker olarak hizmet eden, noyanların en yakın yardımcıları olan serbest şahıslardır. Nöker hizmetinin en önemli özelliği nökerin, efendisine karşı olan vazifelerini serbestçe kabul etmesidir.[62, s. 134]⁴ Nökerler, bey veya hana daima refakat eden ve onun uğruna her fedakârlığı yapmaya hazır sadıklar grubudur. Başbuğlarına hizmet eden bu askerlerin savaş zamanı toplanan kabile ordusu ile ilgisi yoktur. Kabile ordusu ok ve yay taşıyan kabile efradından toplanırlar. Nökerler kabile ordularına, müstakil tümenlere ve ordulara komutanlık edebileceği gibi bazen de seçkin kıtalar teşkil ederler. Başbuğları ile beraber yaşayan nökerler, birbirlerine silah arkadaşlığı ile bağlı olup hassa muhafız alayının esaslarıdır. Her nöker geleceğin subay ve komutanıdır. Altın Orda Hanlığı'nda nökerlik müessesesi gelişerek uygulanmıştır. Hanedan mensuplarına nöker tayin edilmiş hatta Sayın (Batu) Han'ın, Şiban soyundan gelenlere nöker tayin edilmesi yönündeki vasiyeti Özbek Han zamanında dahî uygulanmıştır. Toktamış Han, tahta çıktığı vakit, şehzadelik döneminde kendisine yardım eden Arapoğlan'a, *her nerede efendisinden firar edenler ve yasagdan kaçanlar var ise bi'l-cümle ana nöker ve il olarak müekked yarlığlar* ihsan etmesi, nökerlik uygulamasının farklı bir zemine taşındığını gösterir.

Gönüllülüğün ve bireyselliğin esas olduğu nökerlikte, firarilerin ve yasagdan

⁴ Ayrıca nökerlik hakkında örnekler için, Muhali ile Buha'nın ve Tungge ve Haşi adlı çocukların babaları tarafından Çengiz Han'a takdim edilmesi ile ilgili bk. [40, (§ 137), s. 66, 67]. Nokor– Nökör, arkadaş yoldaş olarak ifade edilmiştir. [40, (§ 13) s. 6.] Arkadaş, dost anlamına gelen anda kelimesinden farklıdır [40, (§ 96), s. 37.] Öte yandan, nöker kelimesi, Moğolların Gizli tarihinde; rakip, düşman, başka kimse, manasında da kullanılmıştır. [40, (§ 267), s. 190].

kaçanların nöker verilmesinin yanı sıra bir kabilenin tamamının nöker olması şekilde nöker kavramının anlamının genişlediği görülmektedir. Söz konusu genişleme, Kırımî'nin eserinde “*çumuç tamgalı As kabilesinden şube olan Şirin dedikleri kabile an-asıl Toktamış oğlanın baba ve dedelerinden kalma mahsus nöker illerinin birisidir...*”, “*...Toktamış'ın mahsus nökeri olan dört kıt'a kabiledir Şirin ve Bârin ve Argın ve Kıpçak dirler...*”, “*...Yedisian halkından sol kol dedikleri halk sabıkan Barak Han'ın nökeri ve yakını imişler...*” [2 s. 82, 85]⁵ ifadelerinde görüldüğü üzere kabilenin tamamının han soyundan bir şehzadeye nöker olması şeklindedir. Öte yandan sadece han soyundan olanların değil emirlerin ve mirzaların da nökerleri olduğu görülmektedir. Toktamış Han'a iç oğlan hizmetinde bulunmak istemeyen ve Hz. Ebubekir soyundan gelmesi hasebiyle bunu ar sayan Emir Edigü yanında bulunan 9 nefer nökeriyle kazak çıkıp, Emir Timur'a sığınmıştır. [9, s. 18; 2, s. 91] Nitekim XVIII. yüzyılda Kırım Hanlığı himayesinde buldukları dönemde Nogay mirzalarına bağlı kabileler de yine kabilenin tamamının mirzalara nöker oldukları bilgisi mevcuttur. “*Ormembed oğlu meyanında olan umumen Nayman bunların nökeridir ve haliya bunların ebnasının elindedir*” [2, s. 237]. “*Ali ile Şaydâk ebna-i Ormembet bunlar ikisi bir validedendir ve Longa tesmiye olunan nehrin derununda sakin olan Ağrân ve Çapçak ve Tuma ve Haydaroglu deyü mezkûr olan Türkmen halkı bunların ve ebnasının nökeridir.*” [2, s. 237] Kırımî'ye göre bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Atalık; Şehzadelerin yanında yer alan, onların gelişme ve hareketlerinde yönlendirici rol oynayan, kabilesi ile birlikte şehzadenin güçlenmesinde askeri ve siyasi dayanağı olan kişilere *atalık* adı verilmiştir. Batu Han (Sayın Han), Saray'da tahta oturduğu zaman kardeşi Şiban'a otuz bin asker vererek fethettiği topraklar kendinin olmak üzere Kırım'a göndermiş ve maiyetine Taraklı-Kıyat kabilesinin noyan beylerinden (yani Yesügey neslinden) Buraltay Bey'i atalık olarak tayin etmiştir. [2, s. 63] Atalık kavramının kullanımında dikkat edilmesi gereken husus atalığın bir birey olarak düşünülmemesidir. Zira atalıklarla ilgili ifadelerde mutlaka kabile ismine vurgu söz konusudur ve atalığın kabiliyeti ve gücü, kabilenin gücü ile doğru orantılıdır.

Atalıklar zaman zaman hanlık makamını tehdit eden unsurlar olmuşlardır. Tokta Han'ın atalığı Uygur aşiretinden Bacar Tokboğa'dır. Atalık Bacar Tokboğa, Kabartay Çerkesi arasında bulunan şehzade Özbek'in getirilmesi sırasında Tokta Han'ın ölmesi üzerine, han olmak üzere harekete geçmiştir. Kabilesinin çokluğu ve kuvvetine dayanarak, kabile reislerinin ittifakıyla tahta çıkmış ve hanlığını ilan etmiştir. Hatta hanın sarayını, hazinesini ve hatunlarını almıştır. Özbek Han'ın annesi olan Tokta Han'ın dul eşi Gelin Beyalın'la dahî evlenmiştir. Kabartay Çerkesi'ndeki Özbek Han'ı getirmekle görevli olan Kıyat İstay Bey ile Secut Alatay Bey

⁵ Kırımî'nin, Kıyat kabilesinden olup, Şirin Mirzalar arasında yetişmiş bir devlet adamı olması hasebiyle Altın Orda ve Kırım Hanlığı'nda kabile aristokrasisi konusunda verdiği bilgilerin ayrıntısı oldukça dikkat çekici ve kıymetlidir. Bununla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür.

dönüşte durumu öğrenip, atalık Bacar Tokboğa'yı öldürerek Özbek Han'ı tahta çıkarmışlardır. [2, v. 261-b; 44, v. 246-247]

Özbek Han'dan sonra tahta çıkan Canıbek Han'ın oğlu Berdibek'in atalığı ise Kanınglı kabilesinden Tulıbay'dır ve Berdibek Han'ın üzerindeki etkisi büyüktür. Canıbek Han'ın hanlığı sırasında Atalık Tulıbay'ın soygunculuk yapan oğlu şer'en katledilmiştir. Atalık Tulıbay bunun kinini taşıyarak, beslemesi Berdibek'e sürekli nasihat edip, tahtını koruması amacıyla bütün akrabalarını ve veliahtı dışında bütün çocuklarını katlettirmiştir. Veliiaht oğlu da eceliyle vefat edince Sayın Han soyu (Ak Orda hanedanı) kesilmiş, bu nedenle Berdibek Han'a *Kökin kırgan köten han* denmiştir. [2, v. 264-b]

Atalık unvanının teşkilatlanmada siyasi bir rolü yokmuş gibi görünse de atalıklar taht kavgalarının ardında yatan en önemli dayanak noktalarından biri olmuşlardır. Özellikle kazak çıkan şehzadelerin yeniden güçlenip tahtı ele geçirmek üzere harekete geçmesinde gücün merkezini, atalık ve mensubu bulunduğu kabile oluşturarak hanlığın mukadderatını etkilemişlerdir.

Toktamış Han'ın oğlu Kebek Han'ın atalığı Emir Rektemür'ün oğlu Yahşi Hoca Bey'dir (aynı zamanda Şirin mirzalardan bir karaçu beyidir) Kebek, Toktamış Han'ın ölümünden sonra tahtı kardeşi Celaleddin'in ele geçirmesi üzerine atalığı Yahşi Hoca'ya sığınmıştır. Atalıktan aldığı destekle güçlenerek, Celaleddin Han'ın üzerine gitmiş, onu tahttan indirmişse de daha sonra tahtı diğer kardeşleri Kerim-berdi ve Cebbar-berdi ele geçirmiştir. Ancak bu iki kardeşin birbirini ortadan kaldırmasıyla Kebek yeniden tahta çıkmıştır. [2, v. 272-b]

Kazak Çıkmak; Bu kavramı İnalçık, *Cengiz Han soyundan bir prens veya kabile reisi olan liderin nökerleriyle birlikte bozkıra kaçışını ifade eder*, şeklinde izah etmiştir. [24, s. 58.] Söz konusu kaçış, merkezde kaybedilen gücün yeniden toparlanması amacıyla merkezden uzaklaşmaktır. Kazak çıkmakta gidilecek yerin seçimi, başarıyı belirleyen en önemli karardır. Han soyundan gelenler için söz konusu yerler; bazen atalık ve kabilesi bazen karaçu beylerinden biri olurken bazen komşu topraklardaki Leh ve Rus müttefikler [2, v. 266; 7, s. 42]⁶ dahî olmuştur. Uygun destekleyici bulamayanlar ise, bozkırda yıllık sürüp, asker toplamaya çalışmışlardır.⁷

Öte yandan taht mücadelesi sonucunda tahtın boş kalması ihtimalinde karaçu beylerinin de kazak çıkan şehzadeleri araştırıp, uygun kişiyi bulmaya çalıştıkları görülmektedir. Hatta şehzadelerden uygun aday buluncaya dek taht boşluğunu doldurmak amacıyla tahta tehdit oluşturmayan (kazak çıkmamış) taşradaki han soyundan gelen oğlanlardan ulaşabildikleri herhangi birini tahta çıkardıkları görülmüştür. Toktamış Han'dan sonra yaşanan taht mücadelelerinde Kebek Han ve

⁶ Kırım Hanlığında da benzer tablolar yaşanmıştır. Canıbek Giray Han'ın hanlığını kabul etmeyen Mehmed Giray ve Şahin Giray, han ile girdikleri mücadeleyi kaybedince Mehmed Giray diyar-ı Acem'e, Şahin Giray ise Moskova'ya sığınmıştır. [1, s. 38, v. 18-a].

⁷ Toktamış Han'ın Urus Han karşısında güçlenmek için destek araması ve Mamay Beyin desteğini istemesi hakkında bk.[2., v. 267-b, 268-a].

Çekre Han'ın ardından Emir Edigü'nün önce Seyid Ahmed'i onun ölümüyle Der- viş adında han soyundan perişan bir oğlanı han yapıp bu arada tahta uygun bir han araştırdığı görülmektedir. [2, s. 99] Uluğ Muhammed Han'ın tahta çıkışın- da da benzer olaylar yaşanmıştır. Emir Edigü ve Kadir Berdi arasında yaşanan mücadelenin sonunda her ikisinin de hayatını kaybetmesi ve Altın Orda tahtının boş kalması üzerine Şirin Tekene Bey ve Kongrad Haydar Bey; *Muhammed oğ- lan Toktamış Han'ın amcaoğludur ve şimdi zaruret vaktidir*, diyerek onu tahta çıkarmışlardır. (Toktamış Han'ın babası Toyhoca'nın kardeşi Çağay'ın oğlu İçkili Hasan'ın oğlu Muhammed olup Uluğ Muhammed Han'dır.) [2, s. 101] Edigü oğlu Mansur'un Gıyaseddin bin Şadıbek ölünce yerine önce Küçük Muhammed'i ar- dından Barak'ı han ilan etmesi [2, v. 276-a] Sirderya boyunda Kara Nogay Han'ın tahta çıkarılması [2, s. 80, 99] bu minvalde verilecek diğer örneklerdir.

Dört Bey Sisteminin Ortaya Çıkışı Meselesi

Dört bey sisteminin ne zaman ortaya çıktığı konusunda, yapılan çalışmalarda fikir ayrılığı vardır. Manz, sistemin Özbek Han zamanında kurulduğunu belirtir- ken [14, s. 282], Shamiloglu, Manz'ın fikrini yanlış bir fikir olarak değerlendirip, Özbek Han zamanında bir dizi ulus beyi ve beylerbeyinin bu sistemi devam et- tirdiğini belirtmiştir. [48, s. 13] Altın Orda Hanlığı'nda Batu Han'dan başlayarak kabile aristokrasisinin statüsü adım adım incelenirse *karaçu beyleri ve dört bey sisteminin* gelişim süreci de görülebilecektir. Dört Bey Sisteminde, sistemin çö- zümlenebilmesi;

- dört sayısının izahı,
- Altın Orda Hanlığı'ndaki uygulamalarda sistemin işleyişi ve
- Kırım Hanlığı devrinde ulaştığı statü açısından, sistemin üç aşamada incelen- mesini gerekli kılmaktadır.

Sistemin ilk aşaması; Moğol ananesine uygun olarak han soyundan gelenlere yapılan toprak taksimatı ve kabilelerin taksimidir. Cuci'nin ölümünün ardından Cengiz Han'ın torunlarına yapmış olduğu taksimata göre; *sağ kol olarak İtil Şehri ve sahra-yı vâside bulunan Tatar, Moğol, Başkurt, Saksin, Alatur, Mukşi ve Kazak kabile ve aşiretlerin tamamının hanlığını Sayın Han'a vermiştir, sol kol olarak ise, Sirderya semtlerini İçen'e vermiştir*. [2, v. 258-a,b; 44, v. 38-a.] Bu toprak taksimatının yanı sıra Cuci oğullarına tahsis edilen 4000 kişilik Moğol askeri dört ayrı kabileye mensup olup birer binbaşı komutasında Deşt-i Kıpçak'a gelmişler- dir. Bu kabileler: *Kıyat, Seycut, Kinhit ve Hüşin dir*.⁸ Ancak Deşt-i Kıpçak'a gelen Moğollar sadece bunlarla sınırlı değildir, *Kongrat, Mangıt, Nayman* kabilelerinin yanı sıra, *Barin, Dörben, Alçi Tatar ve Uyşun* gibi küçük gruplar da bulunmaktadır. Ayrıca Moğollarla birlikte birçok Türk topluluğu da gelmiştir ve Deşt-i Kıpçak'ta

⁸ Altın Orda Hanlığı'nın kurucu çekirdek boylarından olan Secut ve Kıyat boylarının yaklaşık yüz yıl sonra Özbek Han'ın tahta çıkışında tahtı ve han soyunu koruyan adamlar olarak görüyoruz. Uygur atalık Bacar Tokboğa örneğinde de görüldüğü üzere, Kıyat İstay Bey ve Secut Alatay Bey Özbek Han'ın tahta çıkışını sağlayan ve tahtı ele geçirmeye çalışan Uygur Kabilesi'nin karşısındaki güç olmuşlardır. [28, s. 50–54].

çoğunlukta olan Türk unsurları daha da artmıştır. Coğrafyadaki Türk unsurlarına nispetle az olmalarına karşın Moğol beyleri Cuci ulusunun içinde hâkimiyeti ellerinde tutmaya çalışmışlardır. [28, s. 50] Dolayısıyla, zaman içerisinde kabilelerin sayıları ve güç sıraları değişse de her zaman *dört bey sistemi* olarak adlandırılmadığındaki dört sayısını kökenini, devletin ve ordunun çekirdeğini oluşturmak üzere Cuci oğullarına tahsis edilen dört kabilede aramak gerekir.

Neden dört? Eskiçağ'dan itibaren varlığın ve hayatın pek çok safhası *anasır-erba'a* (*dört unsur*) ve *erkân-i erba'a* (*dört rükn /direk*) ile izah edilmiştir. Maddî âlemin temelini oluşturduğuna inanılan ateş, toprak, hava, su; insan bedeninde kan, balgam, safra ve sevda olmak üzere dört sıvı "*ahlat-ı erba'a*" ya benzetilmiş olup bir denge içerisindedirler. [54, s. 62] Cengiz oğullarının hâkimiyetleri altına aldıkları coğrafyadan devralınan mitolojik, kültürel ve tarihi mirasa baktığımızda; Oğuz Kağan'ın her bir oğlunun 4 oğlu vardır ve her dört oğul bir onguna sahiptir. [41, s. 157] Türeyiş efsanesinin yine Göktürk menşeli bir başka versiyonunda ise kurdun dört çocuk doğurduğu ve çocuklardan en büyüğünün adının Türk olduğu anlatılır. [37, s. 117] Çin kaynaklarından *Han shu*'da yer alan bilgilere göre; "*Chou devleti zayıflamaya başladığında Chou Mu Wang, Ch'üan Jung kavmine saldırmış, dört beyaz kurt, dört beyaz geyik ele geçirip geri dönmüş ve bu olaydan sonra bağımlı kırsal alanda haraç verenler haraç vermek için gelmemişlerdir.*" Bahsedilen *dört beyaz kurt, dört beyaz geyik* ifadesi mitolojik düşünceden kaynaklanmış olmalıdır ve kurt ve geyik Altay kavimlerinin atası olarak kabul edilen kutsal hayvanlardır. Yine *Han-shu*'da Hunlara ait bilgilerde *dört taraftaki yabancı kavimler itaat altına alınmış ve bu dönem yeniden yükselme olarak adlandırılmıştır.* [42, s. 2, 103] Hun devletinde Tan-hu, unvanın almadan önce *dört köşe veya boynuz* ile *altı köşe veya boynuz* adlarıyla anılan yüksek memuriyetlerde görev alırdı. Bunlardan *dört köşe* dünyanın dört yönü, *altı köşe* altı tali yön esas alınarak oluşturuluyordu. *Dört köşe* ve *Altı köşe* memuriyetler de kendi içlerinde sağ ve sol olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. [37, s. 108] Türklerde devletin oluşumunda dört ana ilkedden bahsedilir: Halk, ülke, töre, bağımsızlık. Türklerdeki cihan hâkimiyeti düşüncesi "*tört bulung*" (*dört köşe*) şeklinde ifade edilmiş ve bu da güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar uzanan alanlara adaleti götürmekle açıklanmıştır. [29, s. 244; 17, s. 84]. Ancak üzerinde hassasiyetle durulması gereken husus; Asya Hun İmparatorluğu'nda dört Hun kabilesinin _Tanhu ailesiyle akrabalıkları göz önüne alınarak_ imtiyazlı olmalarıdır. Kafesoğlu söz konusu imtiyaz mekanizmasını; *devletin kuruluşunda hizmeti geçmiş ve iktidarı elinde tutan zümrelerin emir kumanda mevkiilerini alarak idareci durumuna geçmeleri, idare edilenlere göre farklılık göstermeleriyle* izah etmiştir. [29, s. 245] Altın Orda Hanlığı ve ardıllarında gördüğümüz söz konusu devlet geleneğini, coğrafyanın kadim mirasının devamı niteliğinde görmek gerekir.

Cuçi'ye Tahsis Edilen Kabileler

– Kıyat Kabilesi

Moğol kabileleri arasında Kıyatların ve Kıyat soyundan olanların özel bir yeri vardır. Bu özel olma hali Moğolların türeyiş efsanelerine dayanmaktadır. [12, s. 59]⁹ Efsanelerden ilki, Moğolların atası olarak kabul edilen Yıldız oğlu İlhan, nesli Efridun'dan olan Turbin Efridun ile mücadelesinde ölünce oğlu Kıyat Han, Ergenekon'a sığınmış ve burada çoğalmıştır. [2, s. 243-b] Ergenekon'dan çıkış rivayetinde Kıyat'ın yanında bulunan diğer kabileler de Kıyat Kabilesi olarak ifade edilirken, Çengiz ve oğulları zamanında Kıyat Börçegin adı Yesügey'in çocuklarına denmiştir. Sadece Kıyat adı ise, Yesügey'in kardeşi Mungdu-Kıyan neslinden gelenlere söylenmiştir. Buna göre Kıyat tabiri hanedandan hâkim olan kısma has olarak kullanılmış eskiden ayrılan kollar ise Kıyat'tan değilmiş gibi başka isimler almışlardır. [56, s. 25]

Diğer bir efsane ise; Kıyat neslinden Korlas uruğundan Alan-Koa Bigim adlı hatun kocası öldükten sonra babasız, geceleri hatunun hanesine inen ışıktan (Ay'dan) üçüz erkek çocuk doğurmuştur. [2, s. 244-a; 12 s. 59] Cengiz Han'ın zaferinden sonra Moğol aşiretlerini, Kıyatlara mensup olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayırmak geleneği yerleşmiştir. Kıyatlara mensub olanlar, ışığın oğullarını, saf olanları yani *Nirunları*¹⁰ teşkil ederler; *Tayici'ut, Uru'ud, Mangkud, Cacirat, Barlas, Ba'arin, Dörben, Salci'ut ve Katakın*'lerdir. Diğerleri ise daha az bir şöhrete sahip *Dürlükünler* olup *Arulat, Baya'ut, Korlas, Süldüs, İkires ve Kongrat*¹¹lardır. [18, s. 190]¹²

Cuçi'ye verilen Kıyatlar Binbaşı Baysungur komutasında olup, sağ kolda yer almışlardır. [Kafalı, s. 50]. Nitekim hanlığın merkez yönetiminde bu kadar etkin olmaları sağ kolda olmalarıyla da ilgili olmalıdır. Altın Orda Hanlığı'nda ön plan çıkan Kıyat beyleri;

– Kıyat İstay Bey; Özbek Han'ın uluğ beyi'dir, sağ ve sol kol beyleri ona bağlıdır. [2, v. 262-b.]

– Kıyat İstay oğlu Çer Kutlu oğlu Deniz Boğa Bey; Berdibek Han'dan sonraki taht kavgalarında sol kol halkını alıp Sirderya'ya çekilmiştir.

– Kıyat İstay Bey'in kardeşi Kıyat Alaç Bey,

– Kıyat Alaç Beyoğlu Mamay Bey, sağ kol beyidir, taht kavgaları sürerken, Urus Han zamanında sağ kol halkını alarak Kırım'a çekilmiştir.

⁹ Ancak söz konusu efsaneleri ve Moğolların menşe'ini veren eserlerin başında Reşidüddin'in *Camiü't-Tevârih*'i ve Moğolların *Gizli Tarihi* gelmektedir. Reşidüddin, Türk ve Moğollara dair verdiği malumatı hazineye saklanan *Altın Depter*'den aldığı kaydetmiştir. [25, s. 512]. Bu kaynakların Cengiz Han'ın Moğol siyasi birliğini sağlamasından sonra yazılmış olmaları göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁰ Niron, Türkçe pak nesil demektir. [12, s. 59].

¹¹ Grousset, *Kongrat Kabilesi*'ni Reşidüddin'e atıfla *Dürlükünler* arasında vermişse de Ebu'l Gazi Bahadır Han, *Kongratların Kıyan neslinden olduğunu* ifade eder. [12, s. 60; 18, s. 190].

¹² *Nirunların ve Dürlükünlerin listesi* Reşidüddin'e atıfla verilmiştir. [9, s. 150].

– Saljiut/Salci’ut/Salcut/ Seycut/ Secut / Kabilesi

Işığın oğulları, saf nesil nirunlardandır. Alan-Kova-Bigim Hatun’un ışıktan doğurduğu üçüz erkek çocuklar; Katagin, Salcut ve Buduncar’dır. Kırımî, 18. Yüzyılda Kırım’da bulunan Katagin ve Salcut kabilelerinin bu çocukların neslin-den geldiğini belirtmiştir. (Buduncar’dan dokuzuncu kuşak Cengiz Han’dır.) [2, s. 24] Çin yıllıklarında da benzer bilgiler vardır; *Saljiut, Alan–ho’a hatunun 2. Oğlu Salçi’den gelir ve nirun gurubundandır.* [53, s. 128; 47, s. 170] Cuçi’ye verilen Seycut askeri Binbaşı Menggür komutasında olup, sol kolda yer almışlardır. [28, s. 50]

Altın Orda Hanlığı’nda Tokta Han zamanında Kıyat kabilesi ile birlikte yönetimde etkin olduklarını söyleyebiliriz. Daha önce de değinildiği üzere; Tokta Han’ın atalığı Uygur aşiretinden Bacar Tokboğa, Kabartay Çerkesi’nde saklanan şehzade Özbek’in getirilmesi sırasında Tokta Han’ın ölmesiyle han olmak üzere harekete geçtiği dönemde, Özbek’i getirmekle görevli olan Kıyat İstay Bey’in yanında Secut Kabilesinden Alatay Bey’i de görüyoruz. Nitekim şehzade Özbek ile dönüşlerinde durumu anlayıp hile ile Atalık Tokboğa’ya yaklaşan beylerden, Tokboğa’yi öldüren Secut Alatay Bey olmuştur. Tokboğa’nın kafasını bıçağın üzerine dikip, dışarı çıkarak “*kara kişi han olmak isterse bundan kesisin*” diyerek han soyundan başka tahtı ele geçirmek isteyenlere hitap etmiş ve Cengizogullarına olan sadakatini ortaya koymuştur.[2, 261; 44, v. 246, 247]

Kırım Hanlığı’nda kadı sicil kayıtlarında Secut Kabilesinin, hâkimiyet sahaları Karasu bölgesidir. Karasu’daki Yeni Sala karyesinin gelirleri Kırım Hanı tarafından Secut Kabilesi beyi Mehmed Bey’in karındaşlarından Mehmedşah Mirza’ya tahsis edilmiştir. [6, s. 54; 35, s. 68–71b/1]¹³

– Kinhit Kabilesi

Bu kabile hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılammıştır. Reşidüddin’den aldığımız bilgilere göre; “*Kinhit Kavminden gelen birçok emirlerle halk, belli değildir. Fakat Çengiz Han zamanında emirleri askerle beraber oğullarına taksim ederken birkaç emiri de dört bin askerle Cuçi Han’a vermişti. O emirlerin birisi olan Koten Noyan, bu şubedendi. Cuçi uruğundan olan Orda’nın oğullarından Tunci ulusunda o ulusun maruf ve muteber emirlerinden bulunan Horan onun soyundandır. Şimdi oğullarının büyük ve küçüğü umumiyetle oradadır.* [47, s. 168] Bu bilgilerden yola çıkarak Altın Orda Hanlığının Sir Derya boyunda bulunan sol kol halkı arasında bulduklarını söyleyebiliriz. Doğuda bulunan sol kolun Özbek Han zamanına kadar Orda İčan neslinin yönetiminde olduğu göz önünde tutulursa, söz konusu kabilenin Altın Orda Hanlığı’nın merkez yönetiminde etkin olamamaları anlaşılacaktır. Cuçi’ye verilen Kinhit askeri Binbaşı Kingday Koten Noyan komutasında olup, orduda merkezde yer almışlardır. [28, s. 50].

¹³ Ö. Bıyık’ın eserinde kabilenin ismi, ilgili kadı siciline atfla, Sincivit olarak okunmuşsa da kadı sicilindeki yazımı resimde [35, 71b/1] alıntılanmış olup Secut okumak daha doğrudur.

– Hüşin Kabilesi

Kara Tatar Moğolların Taligin (dürligin) gurubundandır, Çengiz Han'ın karısı Hölüneke Hatunun oğlu gibi yetiştirdiği Borgul bu kabiledendir. [53, s. 128] Reşidüddin'e göre; “Çengiz Han'ın hizmetinde önce Bukâvul ve Baverci olup sonra Kezik efradından olmuş, ondan sonra da Kezik emirliğine tayin edilmiştir. Nihayet Tümen emiri, daha sonra da sağ kolun büyük ve itibarlı emirlerinden olmuştur, Borçu Noyan'a nazaran ikinci mertebededir” “Bu kavme mensub diğer büyük bir emirde Husiday Bayku idi Çengiz Han onu askerle Cuçi'ye vermişti. Batu'nun askerinin sağ kolunun komutanı idi” [47, s. 158] Ömrünün sonlarında ihtiyar ve zayıflığı sebebiyle azlını istemesi üzerine yerine başka bir kabileden komutan atanacaktır. Altın Orda Hanlığı'nda Hüsin Kabilesinin etkinliğinin zaman içinde azalmasında bu durum etkili olmuş olmalıdır. Cuçi'ye verilen Hüşin askeri Binbaşı Hüşiday komutasında olup, orduda merkezde yer almışlardır. [28, s. 50].

Sistemin ikinci aşaması, Altın Orda Hanlığı'ndaki uygulamalarda sistemin işleyiştir. Güçlü bir kabilenin ve dolayısıyla askeri gücü elinde bulundurmanın merkezi yönetime etkisini ortaya koyan örnek olmasının yanı sıra kendinden sonraki dönemlerde merkezden uzaklaşan liderlerin ardındaki kabile gücünün önemini de göstermesi açısından Emir Nogay'ın Altın Orda Hanlığı'ndaki yerinin tespiti önemlidir. Berke Han döneminde parlayan Emir Nogay'ın, Tuda Müngge, Tula-buka ve Tokta Han dönemindeki yetkileri, hanlık makamı üzerindeki nüfuzu, diplomasideki gücü göz önünde bulundurulursa, Ak Orda hanedanının sükûtundan sonraki süreçte, kabilelerin askeri ve sosyo-ekonomik gücünü elinde tutanlara emsal teşkil ettiği görülecektir. On bin kişilik bir tümeni komuta eden Emir Nogay tümenini Mangıtlardan teşkil etmiş ve 1260'larda Don Nehri'nden Tuna'ya kadar olan Altın Orda'nın batı topraklarının yönetimini elinde tutmuştur. Bu süreç, Mangıt kabilesinin Altın Orda yönetiminde etkin rol oynadığı ilk aşama olarak değerlendirilebilir. Tokta Han'ın Emir Nogay'ı ortadan kaldırmasıyla hanlık makamı bütün yetkileri elinde toplayarak merkezi otoriteyi sağlamıştır.

Tokta Han'dan sonra Özbek Han döneminde Kıyat kabilesi ön plana çıkmıştır. Kıyat İstay ve Secut Alatay Beyler tahtı ele geçiren atalık Uygur Bacar Tokboğa'yı ortadan kaldırıp, Özbek'i tahta çıkarmışlardır. Özbek Han beyleri taltif etmiş; Secut Alatay Bey'e Ming kabilesinden oluşan bir il vermiştir. Özbek Han, Cuçi'nin odalıktan doğma oğlan adı verilen şehzadelerine sinirlenerek; *-kara kişi tahtı ele geçirdiğinde sizlerden biriniz hanlığa talip olsaydınız, neden buna rıza gösterdiniz* diyerek hepsini Kıyat İstay Bey'e koşun yollu, nökerleriyle ve bütün halkıyla suyurgal etmiştir. İstay Bey Şiban neslini ayırıp, Birlak ve Karluk illerini verip onları kendi hallerine bırakmışsa da [44, s. 52; 2, s. 77] diğer oğlanları kontrolü altına almıştır böylece Kıyat kabilesinin diğer kabileler arasında çok daha güçlü bir konumda olduğunu ve gücünü daha da artırdığını söyleyebiliriz. Zira Kırımî, şehzade Özbek'i getirmek üzere yola çıkan Kıyat Beyi tanıtırken, *Kıyat ümerasının serdefteri ve Noyan karacının mihteri* (daha büyük, daha ulu] unvanını kullan-

mıştır, [2, s. 70] dolayısıyla Manz'ın ifade ettiği şekilde Karaçi beyliği sistemini Özbek Han ile başlatmak yanlış olacaktır. Şehzade Özbek'in Uygur atalığa karşı himaye edilmesi ve tahta çıkarılması, sistemin başında bulunduğu anlaşılın Kıyat İstay Bey'in han soyuna sadakatiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Kırımî'nin bilgileri Shamiloğlu'nu destekler niteliktedir; karaçu beylerinin gelişimi Altın Orda Hanlığı'nın gelişimiyle paralellik gösterir.

Özbek Han'ın torunu Berdibek Han, atalığının tavsiyeleriyle veliaht oğlu dışında han soyundan olanları ortadan kaldırmış, hanlıkta karışıklıklar başlamıştır. Kıyat İstay Bey'in kardeşi Kıyat Alaç Beyoğlu Mamay Bey sağ kol halkını alıp Kırım'a çekilmiştir. *Özi'den Turla'ya kadar olan yerleri yaylak ve kışlak olarak kullanmış, Boğdan, Eflak, Macar ve İspanya'ya kadar bâc ve harac almış, Moskova kendi mahsusu reayası olmuştur.* Kıyat İstay oğlu Çer Kutlu oğlu Deniz Boğa Bey ise sol kol halkını alıp Sirderya'ya çekilmiştir. [2, s. 77-78] Bu dönem Kıyat kabilesinin en güçlü olduğu dönemdir. Deniz Boğa Bey, dedesi Kıyat İstay Bey'e Özbek Han tarafından verilen şehzadeleri (Cuçi'nin odalıktan doğan oğlanlarını) hizmet sınıfında kullanma noktasına getirmiştir. Berdibek'in ölümünden sonra Deniz Boğa Bey'in bu oğlanlardan Kara Nogay'ı han olarak kullanıp diğer oğlanları (yani kendilerini) öldüreceğini öngören Cengiz nesliden Buğra Hoca Ahmed oğlan ve Saygısun Ertak Sipahi oğlan Kara Nogay ile anlaşarak, O'nu sol kolda kendileri han ilan edip, Deniz Boğa'yı ortadan kaldırmışlardır. Bu hamle güçlenen aristokrasi karşısında han soyunun galibiyetidir ve Kıyat kabilesinin sol koldaki gücü kırılmıştır.

Hanlığın sağ kol halkının başında bulunan Kıyat Mamay Bey (Canıbek Han'ın kızı Bisulu Hanuş ile evli olup) Urus Han döneminde gücünü korumuş hatta Rus kaynaklarında *Han Mamay* olarak ifade edilmiştir. Urus Han'a karşı hanlık mücadelesinde bulunan ve kazak çıkan Toktamış, Mamay Bey'in desteğini istemişse de Kıyat Mamay Bey olumsuz cevap vermiştir. Ancak Urus Han'ın ölümünün ardından tahta çıkan Toktamış Han, Kıyat Mamay Bey'i bertaraf ederek, Kıyat kabilesinin sağ koldaki gücünü kırmış ve Kırım'ı hâkimiyeti altına alarak merkezi otoriteyi sağlayabilmiştir. Toktamış'ın Urus Han'a kazak çıkması, Kıyat Mamay'ın desteğini talep etmesi ve Mamay Bey'in ortadan kaldırılması sürecinde Toktamış Han'ın yanında yer alan güç Emir Rektemür ve Şirin Kabilesi olmuştur. Şirin Mirzalar ile Kıyat beyleri arasındaki rekabet ve husumet Kırım Hanlığı'nda devam etmiştir.¹⁴ Şirin Kabilesi'nin, diğer kabileler arasında yükselişinin başlangıç noktası

¹⁴ Mamay Bey'in ölümünden sonra nüfuzu kırılan Kıyat Kabilesi'nden, Mamay oğlu Beysultan, oğlu Hıday Berdi ve oğlu Safa Şirinlere karşı Kıyat kabilesini korumakla yetinmişse de Safa oğlu Gence atasının intikamı için Şirin mirzalardan üç kişiyi katletmiştir. Şirin Kabilesinin buna cevabı ise bir gece baskınıyla Gence ve bütün çevresinin ortadan kaldırılması olmuştur. Bu baskında Gence'nin küçük oğlu Murtaza atalığı tarafından saklanıp bir süre muhafaza edilmişse de Şirin Bey'ine teslim edilmiştir. Şirinlerin beyi ilmiye sınıfında yetiştirilmesi ve beylik makamında olmaması şartıyla yaşamasına izin vermiştir. [2, s. 125] Kıyat kabilesinin Kırım'daki siyasi gücü hiç başlamadan tamamen bitirilmiştir.

olması dolayısıyla Toktamış Han dönemi, Kırım Hanlığı'ndaki kabile aristokrasisi açısından bir dönüm noktasıdır.

Kırım Hanlığı'nda Karaçu Beyleri ve Kabile Aristokrasisindeki Yetkileri

XV. yüzyılın ortalarında Aşağı İdil ve Yayık sahasında göç eden ve kendi beylerinin idaresi altında bulunan, Şirin, Barın (Arın), Kıpçak, Argun, Alçın, Katay ve Mangıt olmak üzere Yedisan adıyla bilinmekte olan kabileler Altın Orda Hanlığı'nın sol kol uruğlarıdır. [38, s. 281.] Yedisan: yedi tümendir. Bir tümen: on bin, yedi tümen: yetmiş bin kazandır. [31, s. 17] Kurat, bu yüzyılda Yedisan uruğlarından başta Şirinler olmak üzere ilk dördünün (Şirin, Barın, Kıpçak, Argun'un) Kırım tarafına gittiğini ifade etmektedir. [38, s. 281.] Bu minvalde Kırım Hanlığı'nda *Dört Karaçu Beylerinin* ortaya çıkış sürecini anlayabilmemiz için cevaplamamız ve üzerinde durmamız gereken üç soru vardır:

- Hangi dört kabile?
- Söz konusu dört kabilenin Kırım'a gidiş süreçleri nasıl oldu?
- Kırım Hanlığı'ndaki yetki ve Statüleri nedir?

Hangi dört kabile ve Kırım'a gidiş süreçleri nasıl oldu; sorularının cevabı büyük ve kapsamlı bir konu gibi görünse de aslında *Umdetü'l-Ahbâr*'daki bilgilerle basitçe aydınlatılabilecektir. Kırımî'nin ifadelerinde söz konusu dört kabilenin XIV. yüzyılın sonunda Toktamış Oğlan'ın mahsus nökerleri olduğunu görüyoruz; "... Toktamış'ın mahsus nökeri olan dört kut'a kabiledir; Şirin ve Bârin ve Argın ve Kıpçak dirler..." Hatta Urus Han'ın tahta çıkıp, Toktamış oğlan'ı tahtına tehdit olarak gördüğü dönemde, bu kabilelere zulm ettiği ve kazak çıkan Toktamış oğlanın geride kalan kabilelerini, yaylaya göç sırasında, kendi yanına kaçırabilmek için plan yapıp, bunun fark edilmesiyle de Urus hanla çarpıştığı ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. [2, s.85] Dolayısıyla Altın Orda Hanlığı'nda Batu Han'dan itibaren, şehzadelere il ve nöker tayin etme geleneğinin devam ettiğini söyleyebiliriz. Şiban, batı seferinden sonra Batu Han'dan, Böyrek, Karluk, Kuşcu ve Nayman kabilelerini alırken, Toka-Temür ise Ming, Tarhan, Usun ve Oyrat kabilelerini almıştır. [26, s. 66] Bütün şehzadelere tahsis edilen il ve nökerlerin, tıpkı Cengiz Han'ın oğullarına taksimatındaki gibi dört kabile üzerinden yapıldığını görüyoruz. Ancak bu usulün yasalaşıp, yasalaşmadığına dair ayrıntılı veriye ulaşamadık. Toktamış Han'daki örneğin yanı sıra oğlu Kadir Berdi'de de benzer bir durumun varlığı, söz konusu geleneğin hanlığın kuruluşundan parçalanma sürecine kadar devamlılığını teyit eder niteliktedir. Toktamış Han'ın ardından oğulları arasındaki taht kavgasında Emir Edigü'nün taht üzerindeki tahakkümü sürecinde Toktamış oğlu Kardi Berdi'nin, kazak çıkararak Kırım ve Kabartay tarafında Tatartob adlı yere gittiği ve yanında Şirin, Barın, Argın, Kıpçak beylerinin bulunduğu görülmektedir. [2, s. 99] Nitekim Kadir Berdi ile Emir Edigü arasındaki savaşta Emir Edigü'nün mücadeleyi kaybetmesi ve her ikisinin de ölmesi, sembolik hanların ardında yürütülen siyasi, askeri ve ekonomik gücü elinde tutma mücadelesini, Tekene Bey'in şahsında Şirin kabilesi ile Mansur Mirza şahsında Mangıtlar'a bırakmıştır. Müca-

deleyi kazanan taraf Mansur Mirza olsa da Barak Han'ı tahta çıkararak, Mangıtları sefalete sürüklemiştir. Mansur Mirza'nın tahakkümünden bıkan Barak Han, Mansur Mirza'yı öldürmüş, söz konusu aristokrasiyi kırabilmek için de önce kabilenin ekonomisini zayıflatmıştır. Mansur Mirza'ya bağlı kabileleri Gazi ve Nevruz Mirzaları, kış mevsiminde, Harezmi Gölü ötesindeki Kıyanarkası adı verilen dağ semtine göçürmüştür. Bu uygulamayı bir kış içinde üç kez tekrarlaması kabilenin bütün mallarının helak olmasına ve kıtlığa neden olmuştur. Kabileler gruplar halinde koparak başka kabilelere katılmışlar, kalanlar ise Cem ve Yayık Nehirleri arasına çekilmişlerdir. Atlı-savaşçı bozkır kültüründe mal ve ekonomik güç, beraberinde askeri dolayısıyla da siyasi güç demektir. Barak Han, siyasi gücü kırabilmenin yolunu söz konusu kabileleri ekonomik olarak zayıflatmakla bulmuştur. Barak Han'ın ölümünden sonra Küçük Muhammed Han ile yeniden yönetimde etkin olan Gazi Mirza'nın baş beyliğe gelmesiyle güçlenen taraf yeniden Mangıtlar olmuştur. Yedisan halkından sol kol halk denen kabileler, Mansur Mirza'nın öldürülmesi vakiasında tahrik edici olmaları ve Barak Han'ın nökerleri olmaları hasebiyle, yaşadıkları kıtlık ve kıyımın intikamını almak isteyen Mangıtların başına geçen Gazi Mirza'nın zulmüne maruz kalmışlardır. Mallarına ve çocuklarına sahip çıkamayan sol kol halkı, hile ile Gazi Mirza'yı öldürseler de ortaya çıkan karışıklıktan uzaklaşmak üzere İtil Nehri'nin batısına göçmek istemişlerdir.

Söz konusu karışıklıkta Kırım'da bulunan Uluğ Muhammed Han'ın, İdil boyuna gelmesiyle başlayan mücadelenin sonunda Altın Orda coğrafyası; İdil sahili, Saraycık ve Hacı Tarhan Küçük Muhammed Han'da, Kırım ve çevresi Uluğ Muhammed Han'da kalacak şekilde, Kırım ve İdil Boyu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. [10, s. 39] Emir Edigü ve Kadir Berdi mücadelesinde gördüğümüz Yedisan uruğları arasındaki kabileler arası rekabetin Cengizogulları şahsında derinleşerek bölünmelerin başladığı görülmektedir. Küçük Muhammed Han'ın oğlu Seyyid Ahmed'in hanlığı döneminde, üç tümen, otuz bin kişilik halkı olan Kongrad Haydar Bey'in Uluğ Muhammed Han ile arasının açılması, Uluğ Muhammed Han'ı Seyyid Ahmed karşısında zayıflatmıştır. Mücadeleyi kaybeden Uluğ Muhammed Han Kazan'a çekilirken, kardeşi Baş Temür oğlu Devlet Berdi oğlu Hacı Giray, Kırım'da kalıp Şirin Kabilesinin desteğiyle nüfuzunu artırmıştır. Şirin kabilesinin, *Toktamış Han'a baba ve dedelerinden kalma mahsus nökerler olduklarını* [2, s. 82] ve Hacı Giray'ın da Toktamış Han'ın babası Toyhoca'nın kardeşi Çağay oğlan neslinden geldiğini göz önünde tutarsak, Hacı Giray'ın Şirin Kabilesinin desteğini alması doğaldır. Hacı Giray'ın ölümünden sonra oğulları arasında çıkan taht kavgasında Şirin Eminek Mirza'nın Osmanlı Devleti'nden aldığı destekle Mengli Giray'ın tahta çıkarılması, Şirinlerin atası Emir Rektemür'ün Toktamış Han'dan aldığı yönetime ortak olma sözünün Şirin Kabilesi ile Cengizogulları arasında devam ettiğinin göstergesidir.

– Şirinler

Şirin Kabilesi, Çumuç tamgalı *As* Kabilesi'nden bir şubedir [2, s. 223] ve *As*'ların kimlikleri konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. *As* adı genellikle

Alanlarla birlikte anılmıştır. MÖ 3. yüzyıldan MS 30 yılı civarına kadar Alanlar ve As'lar, İrani Sarmatlardan ayrılan *Aors* boyu yönetimindeki konfederasyon içerisinde Aral Gölü ve Don arasında yerleşmişlerdir. Alanların yeni bir siyasi oluşum örgütlemesi ile As'lar MS I. yüzyılda Kangkü ülkesine (Sirdeya'nın yukarı bölgesinde bulunan, Fergana ile özdeşleşen Tayüan ülkesinin kuzey-kuzeybatısında bulunan Kangkü ülkesine) göç etmişlerdir. [60, s. 61] As'ların göç etmeyen, Orta Asya bozkırlarında kalanları, Göktürk Kitabelerinde geçen Az'larla ilişkilendirilmiştir. [16, s. 42]¹⁵ Doğu Göktürklerde *Az Budun* olarak zikr olunduğu gibi Batı Göktürk topraklarında *Ezgiş ve Azian* olarak zikrolunmuştur, diyen Togan'a göre; Türkler arasında yerleşip kalan İranlı Aslar olup, Göktürkler zamanında şüphesiz Türkleşmişlerdir. [56, s. 74; 36, s. 83-85] Türgişlerin kuzeyinde Kırgızların arasında olup [55, s. 51] yazımlarda *Az/As* olarak verilir, Kırgızlarla birlikte hareket eden bir Türk kavmi olarak ifade edilmiştir. [30, s.126] Kurat, "*Alanların başka bir adı da As*"tır diyerek her iki kavmi tek kavim olarak gösterme eğilimindedir. [38, s. 15] Oysa; X., XI. ve XIII. yüzyıl İslâm coğrafyacılarına dayanarak, Şeşen, "*Kafkasya'da Hazarlar'dan başka Alanlar, Avarlar ve As Türkleri vardı*" şeklinde Alanları ve As'ları ayrı ifade ederken, As'ların Türk olduklarını vurgulamıştır. Makdisi ve Bîrûnî'ye yaptığı atıflarla Kafkasya'da El-As Türklerinin varlığını bildirdiklerini belirtir. Yine Bîrûnî'ye atıfla, "*Alanlar ile As Türklerinin esas yurtlarınının Ceyhun ile Hazar Denizi arasındaki Oğuz çölü olduğunu, bunların Peçenek ve Oğuzca karışımı bir Türk lehçesi konuştuklarını*" söyler. Yine Bîrûnî'nin *Tahdid Nihayet El-Emâkin*'ine atıfla, Ceyhun nehrinin mecrasındaki değişikliği anlatırken, "*nehir, Harezmi ve Cürcan arasındaki Mezdübest mecrasından sola, Peçenek arazisine doğru yöneldi...bu mecrada oturanlar Hazar Deniz'i sahiline göçtüler. Bunlar El-Lan ve As kavimleridir. Bugün bu kavimlerin dilleri Harezmi ile Peçenekçe'nin karışımıdır.*" şeklindeki ifadelerden sonra "*Gürcistan'ın doğusunda Alan Ülkesi bulunur, bunlar Hıristiyanlaşmış Türklerdendir. Alanlardan sonra Türklerden As denen kavim bulunur.*" şeklinde Mağribî'ye yaptığı atıfla, göç edilen bölgeyi teyit etmektedir. [52, s. 19, 20, 200, 208.]

Moğol ordularının Hazar Denizi'nin kuzeyine ve Kafkaslar'a 1237 yılında ulaşmaları coğrafyadaki Kıpçak unsurlarının ve önemli bir As kitlesinin batıya kaçmasına sebep olmuştur. Bölgede kalanlar Moğollar karşısında ciddi bir direniş göstermişlerdir. Uzun süren kuşatma savaşlarından sonra boyun eğen As'ların bir kısmı Moğol orduları içinde Asya'ya götürülmüşlerdir. [59, s. 157] Cengiz Han zamanında Hanggus adlı As reisi tâbiyyet bildirerek, altın payza ile kendi kabilesinin tümen başlığına getirilmiştir.[53, s. 331] Moğol ordusuna katılan Asların sayıları zamanla artarak XIV. yüzyılda otuz bin civarına ulaşmıştır. [59, s. 157] XIV. yüzyılın başında Özbek Han zamanında Altın Orda topraklarında seyahat eden İbn Battuta, Serâ Berke'yi (Berke Saray'ı) ziyareti esnasında bölgede Moğolların dışında As'ların bulunduğunu ve Müslüman olduklarını söylemektedir. [22, s. 517]

¹⁵ Az'lar için bkz, [17, s. 53, 56, 63].

As kabilesinin bir şubesi olan Şirin Kabilesi, aslen Toy Hocaoğlu oğlu Toktamış oğlanın baba ve dedelerinden kalma mahsus nöker illerinden bir tanesidir.

Kırımî'nin bilgilerine güvenecek olur isek, *Şirin Kabilesi'nin hanlığın yönetimine ortak edilmesi* Toktamış Han'ın Rektemür'e verdiği söze¹⁶ dayanmaktadır.¹⁷ Umdu'tü'l-Ahbâr'da, Toktamış Han ile Emir Rektemür ilişkisinde iki kez bu sözün taraflarca birbirine hatırlatılması¹⁸, Şirin Kabilesi'nin hanlık makamının yanındaki statüsü açısından değerlendirmeye değer bir husustur.

¹⁶ Rektemür, Şirin Kabilesi'nin ileri gelenlerinden Dangıbay (Danıngıbay) oğludur. Rektemür her zaman han sarayında bulunarak, *saklav* tabir edilen görevle, ihtiyaç duyulan işlerde istihdam olunmuştur. Urus Han zamanında Çağatay Hanlığı'na gönderilen elçi grubunda görev almıştır. Bu görev dönüşünde İdil sahilindeki kamışlar arasında yatmakta olan yaralı birini görmüştür. Toktamış oğlan olduğunu öğrendiği yaralının "... *ben sizin mahsus töreniz, Toktamış oğlanım, Urus Han 4 gün önce sahradaki ordamı bastı, ben vurularak dışarı çıktım, ancak çok kalabalıklardı. Mecburen Sirderya'ya atladım, üzerime ok yağdırdılar, yaralarım su içinde cerahat oldu, 3-4 gündür aç, soğuk ve ilaçsız kaldım. Seni bana Allah ulaştırdı, gerisini sen bilirsin...*" şeklindeki yardım talebine, memnuniyetle cevap veren Rektemür; "... *gayretim yettiğince senin gibi bir atazadeye bir musibet ulaştığı zaman madden, manen ve ruhen hizmet etmeyi murad etmişimdir. Bütün uruğum yok oluncaya dek senin yolunda çalışırım. Eğer muradına ulaşırsak beni unutmayasın...*", şeklindeki cevabına karşılık Toktamış ise *yemin edip (Allah'ın adı üzerine), kendisi ve evladından son kişi tükeninceye kadar devam edecek olan devletine müşterek olmaları konusunda söz vermiştir.*[2, s. 84].

¹⁷ Kırımî'nin soyu, Kıyat Mamay Bey ile Canıbek Han'ın kızı Bisulu Hanuş'un oğlu Beğ Sultan neslindedir. Mamay Bey'in ölümü ile başlayan Kıyat kabilesi ile Şirin kabilesi arasındaki husumet sonunda Kıyat Kabilesi'nin Beyi Safa Bey'in ölümünden sonra oğlu Gence'nin iki Şirin Mirzayı öldürmesiyle yeniden başlar. Ardından Gence, Şirin Mirzalar tarafından baskınla öldürülür çocuk yaştaki oğlu Murtaza ise Şirin Beyi tarafından, *bu çocuk ve ardından gelenlerin emirlik makamında olmamaları şartıyla sağ bırakılır ve ilmiye sınıfında yetiştirilir*. Kırımî, Murtaza'dan sonra altıncı nesildir, Şirin beylerinin yanında yetişmişlerdir. Dolayısıyla Altın Orda ve Kırım Hanlığında kabile aristokrasisi açısından, gerek Kıyat ve gerek Şirin kabileleri hakkında verdiği bilgiler, oldukça ayrıntılıdır ve kapsamlıdır. (Öte yandan müellif kendi ile ilgili bilgi vermekten ar ettiğini ancak kabileler arası husumeti izahı için bu konuya girmek zorunda kaldığını belirtir).

¹⁸ Birinci hatırlatma; Toktamış'ın her yıl Urus Han'ın topraklarında yılki sürüp gitmesi üzerine Urus Han, Toktamış'ın has nökerleri olan; *Şirin, Barın, Argın ve Kıpçak* kabilelerine zulüm etmeye başlamıştır. Toktamış'a haber gönderen kabileler çaresizliklerini dile getirip, kurtarılmayı talep etmişlerdir. Toktamış ve Emir Rektemür'ün Uurs Han ile yaptıkları karşılaşmada Rektemür'ün atına ok isabet edip düşmüş ve Toktamış kaçmaya başlamıştır. Bunu gören Rektemür; ***namerd Toktamış yeminin böyle miydi*** diyerek seslenmiştir. [2 s. 86]

İkinci hatırlatma; Toktamış ve Rektemür, Kıyat Mamay Bey'in ölümünden sonra Bisulu Hanuş'a taziyede bulunurlar. Moğol âdeti üzere ziyafet ve keskin bal suları ikram edilir, herkes sarhoş olmuştur. Rektemür sarhoşluğu sırasında, "*han Toktamış senden bir niyazım var*" der ve eteğini öper. Toktamış, "*senin ötilin benden geriye kalmayacağını bilmez misin*" diye cevaplar. Rektemür; "*Hanuş'ı rica ederim*" der. Bunu duyan Hanuş fğan ederek çıkar. Toktamış uzun süre düşündükten sonra, "***bizim neslimizi küçük düşürerek bu güne kadar kardeşim yerinde muamele yaparak şive nazınla beni yeterince sıkıntıya soktun ve seninle ilgili çok farklı fikirlerle sahip olduysem da Şir Derya sahilindeki kamışlıkta yaralı yatarken sana verdiğim yeminler ve sözler aklıma gelerek yaptıklarının tamamını hazm ettim. Ancak yaşayıp yaşamadığı hakkında henüz bir malumatımız yokken Mamay Bey'in haremimi sana vermek olur mu hiç*** demiştir. [2, s. 89].

– Mangıtlar

Mangıtlar, Deşt-i Kıpçak'ta Türk boylarıyla karışıp İslamlaşan bir Moğol kabilesidir. Moğolların efsanevi atası Alan-koa Hatun'un evlatlarından Nirunlara (ışığın oğlu)¹⁹ bağlanmaktadır. Mangıtlar'ın ataları Alan-koa'nın yedinci göbekten torunu Tumine'nin dokuz oğlundan en büyüğü Caksu'nun; Nuyaktin, Urut ve Mangkut adlı üç oğlunun kendi isimleriyle birer uruğ teşkil etmeleriyle ortaya çıkmıştır. [4, s. 570-71; 12, s. 72]²⁰ Tayciutlarla yaşayan Mangıtlar'dan Huyıldar Seçen'in takipçileri Cengiz Han'a katılırken,²¹ kalanların büyük bir kısmı Cengiz Han'ın Tayciutları yenmesinden sonra öldürülmüştür. Cengiz oğullarının uluslarının tamamında bir miktar Mangıt var ise de ağırlıklı olarak Cuçi ulusu içerisinde yer almışlardır. Altın Orda Hanlığı'nda İdil Nehri'nin iki tarafında, Aral Gölü'nden Sibir'e kadar olan bölgede yaşamışlardır. Emir Edigü'den sonra torunu Vakkas döneminde Ebu'l-hayr Han'ın saltanatında önemli rol oynamışlar, Vakkas oğlu Musa döneminde Şibanî desteklemişlerdir. 1620'de Kalmuklar tarafından sürülünceye kadar Mangıtlar'dan önemli bir kitle İdil ve Emba Nehirleri arasında kalmışlar ve Kalmuk sürgünüyle bunların büyük bir kısmı Kuzey Kafkasya'ya göçmüş ve burada sadece Nogay olarak anılmışlardır. Kalanlar ise Hive, Harezm bölgesine giderek buradaki siyasi mücadelede etkin rol oynamışlardır. [20, s. 32; 4, s. 570] Mangıtların askeri yönleri, Moğolların Gizli Tarihi'nde Camuka'nın ifadeleriyle izah edilir; *Temücin'in yanında Uru'ut ve Manghut kabileleri vardır. Muharebeden anlarlar. Çekildikleri zaman bile muharebe safları bozulmaz. Tekrar geldikleri zaman bile intizamları bozulmaz. Küçüklüklerinden başlayarak kılıç ve mızrağa bu halk alışkındır. Onların kara ve ala tuğları var. Bu halktan sakınmak lazımdır. Söz konusu muharebede Cengiz Han'ın ordusunun ön saflarını Uru'ut ve Manghut'lar oluşturmuştur.* [40, s. 93, 94, 95, 121. (§170, 171, 195)]

Nogayların doğu kaynaklarında Mangıt olarak bilinmeleri [5, s. 22] Emir Edigü'nün Mangıt lideri Kutlu Kıya Beg'in oğlu olması hasebiyle Nogay Ulusu'nda hâkim ulusun Mangıtlar olmasındandır. [11, s. 282] Mangıt Nogay ilişkisinde üzerinde durulması gereken husus Mangıt emirlerinin Mangıt soyundan geldiği yanılısamasına düşülmesidir.²² Nitekim Hudyakov; *Velyaminov-Zernov'un, 1495 yılına ait bir mektuba dayanarak, Mangıt emirleri ile Mangıt soyunu bir saymasını eleştirmiş*, Onun düştüğü bu yanılısamayı vurgulayarak, *Mangıt soyundan gelenlerin karaçi olduğunu düşünmek doğru değildir, Mangıt emirleri umumen*

¹⁹ Niron, Türkçe pak nesil demektir. [12, s. 59].

²⁰ Moğolların Gizli Tarihi'nde bu isimlendirme, Bodonçar neslinden gelen Menentudun'un oğlu Na'çin-ba'atur'un oğlu Manghutai'nin soyundan gelenler Manghut soyunu meydana getirmişlerdir, şeklinde ifade edilmiştir. [40, s. 14, (§ 46)].

²¹ Tayciutlardan ayrılıp Cengiz Han'a katılan grup için bkz. Moğolları Gizli Tarihi, s. 55 (§ 120), Camuka'dan ayrılıp Cengiz Han'a katılan gurup için bkz. [40, s. 62 (§130)].

²² Söz konusu yanılısamaya örnekler için bkz. Edigü yaptıklarıyla şimdi Altın Orda'daki en güçlü siyasi-askeri güçlerden biri haline gelen kendi Mangıt yurdunun kuvvet ve itibarını artıran Mangıt kökenli ünlü taht yapıcı idi. [16, s. 170].

Nogay emirleridir, [21, s. 174.] ifadeleriyle söz konusu ayrıma işaret etmiştir. Emir Edigü'nün nesep olarak Hz. Ebubekir neslinden gelmesi de söz konusu yanılmasını bertaraf etmektedir. [10, s. 31] Emir Edigü ile gerçekleşen yükseliş ve Edigüoğullarıyla teşkilatlanma ve gelişme ile Mangıt-Nogaylar, savaşlarda herkesin taraf olmak istediği askeri güç haline gelirken, Kırım Hanlığı'nın da Gazi Giray zamanında kısa süreli de olsa baş karaçılığa gelerek karaçu beylerinin sıralamasında ilk sırayı almışlardır.

– Kıpçaklar

Kıpçaklar, İrtiş'ten Karpatlara kadar olan bozkıra adlarını vermişlerdir. XI. yüzyıl ile XIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar *Deşt-i Kıpçak*'ta çeşitli boyların katılımıyla ortaya çıkan Kıpçak boylar birliği olarak varlık gösteren Kıpçaklar, ilkin Kimek Kağanlığı'nın içinde Urallar çevresinde batı kolunu oluşturan bir topluluk olarak ortaya çıkmışlardır. Kimeklerin zayıflamasıyla, kendi siyasi hâkimiyetlerini başlatmışlar, Rus knezlikleri, Harezmi, Balkanlar ve Orta Avrupa'ya yayılarak güçlenmişlerdir. Memlükler'den Delhi Türk Sultanlığı'na, Bizans'tan Rus Kenezliklerine kadar çeşitli devletlerde paralı asker olarak görev almışlardır. [46, s. 216] Kırım Yarımadasında ise, Yalta şehrinin Kıpçaklara ait bir şehir olduğu, Suğdak'ın ise Kıpçakların Kırım'daki ticari merkezlerinden biri olup vergileri kontrol ettikleri kaynaklara yansımıştır. [46, s. 31, 45]

XIII. Yüzyılda Moğollar, Kıpçakları hâkimiyetleri altına almış, toprak taksimatinde Deşt-i Kıpçak Cuçioğullarına bırakılmış, Kıpçak mirası Altın Orda Hanlığı'nda devam etmiştir. Gök Orda ve Ak Orda içinde yer alan Kıpçakların yoğun olarak bulunduğu orda, Ak Orda'dır. [32, s. 78] Özellikle İslâm kaynaklarında Altın Orda Hanlığı'na, *Kıpçak Hanlığı* denmesi ve hanların *Kıpçak Hanı* olarak tanımlanması mirasın devamı açısından değerlidir. Altın Orda zamanında yaşayan büyük Kıpçak boyları; Bargı, Toksoba, İtoba, Barat, İleris, Burçoğlu²³, Mankuroğlu, ve Yemek boyları olup bunlar Harezmi'e yerleştirilmişlerdir. Küçük boylar ise; Tağ Yaşkut, Kumangû, B.zanki/B.zangi, Beçene, Karabörklü, Uz ve Şortan/Cortan'dır. [46, s. 4] Kırım'da buldukları tespit edilen Kıpçak boyları; Burçoğlu, Çağrat/Çokrat/İğrak, Kanglı, Karabaroğlu, Kitanopa, Knn/Kunun/Kotan, Koloba/Kuloba, Kumangû, Mekrüti/Mekrüte, Toksoba'dır. [46, s. 87–177]

Altın Orda Hanlığı'nda Kıpçaklar önemli görevlere getirilmişlerdir. Bunlardan biri Kanglı Tulıbay'dır. Berdibek Han'ın atalığı olup, Han'ın üzerinde etkisi büyüktür ve Ak Orda hanedanının soyunu kurutmuştur. [44, s. 58]

Kırım Hanlığı'nda, Kaplan Giray'ın ikinci hanlığı döneminde (1713–1716) Devlet Giray'ın oğullarından Baht Giray, yanına Kırım hanına husumet besleyen Nogay mirzalarını da alarak isyan etmiştir. İsyanı bastırmak üzere Mengli Giray'ı görevlendiren han, Kıpçak beylerinden destek almıştır. [50, s. 462]

²³ Kırım'da Pervomayskiy rayonuna bağlı *Burçi*, Belogorskiy rayonuna bağlı *Buruça* yer adları muhtemelen bu boyun hatırasıdır. [46, s. 91].

– Barınlar

Ba'arin Kabilesi, Kara Tatar nirun grubundandır. Işığın oğullarından Buduncar'ın bir sefer sırasında ele geçirdiği Carçi'ut-Adanghan-Üriangha adlı bir hatundan bir oğlu olmuş ve adı Ba'arin-dai'dır. Bu çocuk Barınların atasıdır. [53, s. 411]²⁴

Kırım Hanlığı'nda 18 yüzyıl kadı sicillerindeki bilgilere göre; Karasu'da buldukları görülmektedir.[6, s. 129; 33, 47-61a/1]

-Argun Kabilesi

Çin kaynaklarında Arghun/ A-arh-hun/ olarak yazılmış olup, aslen batı bölgelelerinden bir boy olduğu ifade edilmiştir. Tam olarak nerde olduğu bilinmiyor ancak Uygur topraklarına yakın bir yer olduğu belirtilmektedir. [53, s. 411].

Kırım Hanlığı'nda XVIII. yüzyıl kadı sicillerindeki bilgilere göre Karasu/Burulca'da buldukları görülmektedir.[6, s. 129; 34, 58-28b/1]

Kırım Hanlığı'nda Karaçu Beylerinin Yetkileri:

Kırım Hanlığı'nda aristokrat beylerin temsil ettikleri kabileler; Şirin, Mangıt (Mansuroğulları), Barın ve Secut'tur. Schamiloglu, "...nüfusun önemli bir kısmını temsil eden dört yönetici kabilenin temsilcileri eşit derecede önemlidir" [48, s. 413] ifadesini kullanmışsa da kabilelerin yönetime müdahalede etkileri ve güçleri konusunda söz konusu eşitlikten ve bu eşitliğin sürekliliğinden bahsetmek zordur.

Keza, Karaçu Beyleri'nin sıralamasını İnalçık, Remmal Hoca'nın H.960 (1553) tarihli *Tarih-i Sahib Giray Han* adlı eserine atıfla *Şirin, Barın, Argın, Kıpçak ve Mangıt* olarak verir. Bu eserden yaklaşık 140 yıl sonraya ait 1699 tarihli Hüseyin Hezarfen'in *Telhis el-Beyan fi Kavânin-i Âl-i Osman* adlı eserine atıfla *Şirinler, Arınlar (Argınlar), Barınlar veya Sicivutlar ve Mankıtlar* olarak vermektedir. [24, s. 54] Remmal Hoca'dan yaklaşık 200 yıl sonrasında 1748'de Abdülgaffar Kırımî, *Şirin, Mansuroğlu, Barın ve Secut* [2, v. 318-a] sıralamasını yaparken aynı dönemlerde Baron De Tott ise; *Şirin, Mansur, Secud, Argen (Argın) ve Barun (Barın)* [15, s. 124.] şeklinde sıralamıştır. Kaynaklar arasındaki bu bilgi farkı, kabilelerin yönetimdeki etkilerinin zaman içinde nasıl el değiştirdiğinin gözlenmesine fırsat sunmaktadır. Bütün kaynaklarda Şirinlerin ilk sırada yer almasının yanı sıra Kırımî ve Tott'un verilerine göre Mangıtların, Mansuroğulları adıyla yönetimdeki etkilerinin arttığı görülmektedir. Öte yandan H.1037'de (1627–1628) tahta çıkan Canıbek Giray tarafından yönetimin Mansuroğullarının eline bırakılması, daha sonra Bahadır Giray döneminde (1637–1641) Mansuroğullarının asi oldukları gerekçesiyle Kırım'dan kovulup, birçoğunun da katledilmiş olması [2, v. 287; 23 s. 85.] kabilelerin yönetimdeki gücü ve önceliği konusunda yapılan sıralamanın sabit olmadığını göstermektedir.

Kırım Hanlığı'nda Karaçu Beyleri, kendi topraklarında kabiledaşları tarafından, kabilenin çıkarlarını diğer kabilelere ve hana karşı koruyan kişi olarak kabul

²⁴ Ba'arin kabilesi mensupları, Cengiz Han döneminde merkezde ve Kubilay Hanlığı'nda etkin rol oynamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. [53, s. 411–443].

edilmişlerdir. Kırım Hanlığı'nda feodal karakterde bir kabile aristokrasisi etkindir. Kabileler, bey ailesi içinden en yaşlısını kendilerine bey seçmişler ve han tarafından tasdik olunmuştur. [23, 88] Bey seçimi, otomatik olarak ailenin ekber evladının başa geçmesiyle belirlense de, kabilenin özenle koruduğu bir hak olup, hanın bu seçime karışma yetkisi yoktur. [13, s. 41.] Her ne kadar seçilen beyler han tarafından tasdik olunmuşsa da Han, beyi azl edemezken kabileler, beyleri vasıtasıyla hanın otoritesini tanımışlardır yani; bey asi olduğu zaman kabilesi de asi olmuştur. Aristokrasiyi tesis eden kabile ananesi, hanların otoritesi için daimi bir tehdit unsuru olarak sıklıkla iç mücadelelere zemin hazırlamıştır. [23, s. 88] Bütün kabile liderlerini toplama yetkisine sahip olan hanların, karaçu beylerinin uzakta olmasından yararlanarak yetkilerini kötüye kullanmamaları için Şirin beyi daima hanın yanında bulunmuş ve baş-karaçu unvanıyla diğer Karaçu beylerini temsil etmiştir. [15, s. 124.] Karaçu Beylerinin kendi sarayları²⁵ saray görevlileri ve Giraylar gibi kalgay ve nureddinleri vardır. Askeri seferlerde her bey kendi kabilesinin Tatar ordusuna verdiği birlikleri kumanda etmiş ve her birlik kendi kabilesinin sancağı altında çarpışmıştır. [13, s. 41] Şirinlerin baş karaçuluğunda, Karaçu beylerinin Kırım Hanları Girayların yönetimine ortak olmaları XVIII. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Baş bey unvanını taşıyıp, birçoğu han sülalesinden kızlarla evlenerek, han sülalesi mensupları gibi Giray unvanını kullanan Şirin beyleri, han ve hanedana mensup sultanlardan sonra en yüksek mevkii işgal etmişlerdir. [24, s. 63] Şirin Kabilesi, Kırım Hanlığı kurulmazdan önce İtil (Volga)'den Kırım'a geldiklerinde Solhat şehrini kendilerine merkezi yapmışlar ve Şirinlerin Kırım'da malikâneleri Karasu ile Kerç arasındadır. Ayrıca Timas Mirza Bedesteni, Sefer Gazi Ağa ve Şirin Bey Hanları ve Şirin Bey Hamamı, beylerin ve mirzaların sosyo-ekonomik hayatta da etkin olduklarının göstergesidir. Özellikle Hanlık, Şirin Bey ve Beşterek Köylerinde bağ, bahçe ve tarlaları bulunmaktadır. Şirin beylerine ait topraklar satılamaz, babadan oğula intikal ederdi. Topraklar için hana vergi vermezler buna mukabil savaş sırasında orduya asker göndermek ve erzak temin etmek yükümlülükleri vardı.[45, s. 19]

Öte yandan seçilecek hanın belirlenmesi, seçilen hanın yetkilerini kullanması konusunda beylerin ve mirzaların fiili olarak ön plan çıktığı görülmektedir. Fii-lyatta kullandıkları gücün ve etkinin devamı konusunda birbirleri ile rekabet ve mücadeleden çekinmemişlerdir. Hatta zaman zaman durumdan rahatsız olan hanların tepkilerine karşı koymuşlar ve beylerin etkisini sınırlandırmak isteyen hanlara karşı mücadeleye dahî girmişlerdir. Ancak Cengiz ananesinden aktarılan gelen *Han soyunun tahta çıkması* ilkesini asla ihlal etmemişlerdir. Örneğin; Emir Edigü tarafından tahta çıkarılan Temür Kutluk Han'ın vefatından sonra vasiyeti üzerine tahta çıkarılan Şadıbek Han da ölünce Emir Edigü'nün oğlu Nureddin Mirza babasına "*sen han ol ya da ruhsat ver ben han olayım*" demişe de Emir Edigü

²⁵ Şirin Bey Sarayı, Sefer Gazi Mirza Sarayı, Mehmed Şah Mirza Sarayı, Arslan Mirza Sarayı örnek gösterilebilir. [45, s. 19].

buna izin vermemiştir. [2, v. 271.] Lakin beylerin ve mirzaların ilkeyi uygulamada göstermiş oldukları itina, han veya han soyundan gelen şehzadeleri yönetimden uzaklaştırarak hatta öldürerek ortadan kaldırmalarına da engel olamamıştır.²⁶

Kırım Hanlığı'ndaki bürokrasi hakkında ayrıntılı bilgiler veren Kırımî, “*Kırım Hanlığı'nda hanlık divanının oluşturulması ve diğer reislik işleri, dört rükûn beylerinin elindedir. Onların onayı olmaksızın emr-i azîme yani önemli büyük işlere başlamak kanun değildir;*” ifadeleriyle Karaçu beylerinin yönetimdeki yetkilerinin kanuni zeminine işaret etmektedir. Öte yandan iç bürokrasinin işleyişini de “*Devlet işlerinin müzakere edildiği divana Dört Karaçu Beyleri ve mirzaları, diğer uruğ mirzaları ve kapu halkı ihtiyarları da davet edilirler ve katılırlar. Dışişleri ashabı olan ümera müzakereye son verip, kararın şer’-i şerîfe uygun olup olmadığı hususunda ulemaya arz eder; şayet uygun olduğu onaylanırsa imzalanır, han’a sunulur ve icabınca amel olunur*” şeklinde özetlemiştir. Ayrıca “*...memleket meselelerinde bir sorun olduğu zaman ‘Dört Ocak’ tabir edilen ulemâ-i izâm ve meşâyih-i kirâm denilen şeyhler ile Kırım ulemasının diğer ileri gelenleri davet edilir. Söz konusu şeyhler sırasıyla; Zaviye-yi Kuluç Şeyhi, Zaviye-yi Kaçu Şeyhi, Zaviye-yi Cuyinçi Şeyhi, Zaviye-yi Taşlı Şeyhi’dir*” [2, v. 318.] bilgisinden yola çıkarak hanlığın, bir yandan İslâmî kimlikle hareket ederken diğer yandan karaçu beylerini ve emirleri, ulema ve meşayihle dengede tutmaya çalıştığını da söyleyebiliriz. Dış ilişkilerde Karaçu Beylerinin yabancı beylerle bağlantı kurabildiğini, Moskova,²⁷ Litvanya prensleri ve Polonya kralı ile görüşebildiklerini görüyoruz. Ancak sadece baş karaçu Osmanlı padişahıyla görüşebilmektedir. Han tarafından yapılan bir barış antlaşması ancak dört kabile reisinin imzalamasından sonra geçerlilik kazanmaktadır. [27, s. 27, 44]

Karaçu beylerinin Kırım Hanlığı'nın kuruluşundan, Rus ilhakına kadar geçen süreçte Kırım Hanlığı-Osman Devleti ilişkilerinde etkin rol oynamaya devam ettiklerini görüyoruz. Söz konusu ilişkinin; Osmanlı Devleti, Kırım Hanı ve Karaçu beyleri olmak üzere üç cephele olduğu ve her cephenin kendi çıkarları doğrultusunda işlediği söylenebilir. Öncelikle Osmanlı Devleti cephesinde; Kırım Hanlığı'nın Osmanlı tâbiyyetine girmesinden sonra Türk devlet geleneğine dayanan hâkimiyetin meşru sahipleri olmaları hasebiyle kontrol altında tutulmaları konusu mühimdir. Osmanlı Devleti Cengiz oğullarının merkezi otoriteyi ele alıp, güçlenmesi karşısında Karaçu beylerini, hanlığın merkezindeki güce karşı kontrol unsuru olarak görmüş ve onlarla iyi ilişkiler kurarak, Karaçu beylerini Kırım hanlarına karşı desteklemiştir. Ancak, Kırım'a atanacak hanın seçimi konusunda; Osmanlı Devleti hanlık makamına Giraylardan başka birini atayamayacaktır, zira Karaçu beyleri Cengiz oğullarının hanlık makamını korumaktadırlar ve aksi bir uygulamanın karşısında yer alacaklardır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Kırım tahtına han seçerken, kendisine bağlılığı ve sefere asker göndermesine göre seçim

²⁶ Örnekler için bkz. Temür Kutluk Han'ın oğlu Polad Han'ın öldürülmesi, [2, v. 271] Emir Edigü'nün Kebek'i öldürmesi, [2, v. 273] Baki Bey'in İslâm Sultan'ı katl etmesi, [2, v. 280] Ağaş Ağa'nın Sahip Giray ve Gazi Giray'ı katl etmesi, [2, v. 351].

²⁷ Beylerin Rus Çarlarına yazdığı yazılar için bkz. [61, s. XL].

yapmaktadır. Karaçu beyleri bir yandan Kırım Hanlarının yükselişinin karşısındaki güç olarak tanımlanıırken, öte yandan hanlık makamının koruyucusu olarak da görülmektedir. Karaçu beyleri cephesinde ise, söz konusu seferler işlerine gelmediği takdirde (ganimet vaat etmiyorsa) sefere iştirak etmeyerek Kırım Hanını Osmanlı Devleti karşısında zor durumda bırakabiliyorlardı. Hanlık makamının otoritesi düşerken Osmanlı Devleti, Kırım kuvvetlerine karşı ayak direyemeyeceği için isteğini yeri getiremeyen hanı azledip, başka bir Giray'ı tahta çıkarmıştır. Yeni gelen han Karaçuları dize getirmek niyetinde ise taht süresi oldukça kısa olmuştur, karaçularla birlikte hareket edince de Osmanlı Devleti'ne verilen sözler yerine getirilememiştir. Dolayısıyla Kırım Hanlığı'nda hanlık makamının söz konusu dengeler arasında sık sık el değiştirmesi, hanlık cephesinde her geçen gün istikrarı, buna bağlı olarak da siyasi gücü zayıflatmıştır. [23, s. 339]²⁸ Karaçu beylerinin hanlık makamının ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun düştüğü zamanlarda, bir yandan hanın desteğiyle öte yandan kontrollerindeki askeri güçle isteklerini elde ederek kişisel (kabilelerinin) çıkarlarını korudukları görülmüştür. Ancak süreç Kırım Hanlığı'nın Rus hâkimiyetine girmesiyle farklı bir zemine taşınmıştır. Karaçu beyleri ve mirzaları kabileleri nezdindeki söz konusu statülerini koruyabilecekleri yer arayışına girmişlerdir. Rus yönetiminde kalanlar ise zadeğân belgesi edinmeye çalışarak, Kırım'da geniş arazilere sahip olma hakkı almanın yollarını aramışlardır. [50, s. 647]

Sonuç

Cengiz İmparatorluğu'nun kurulduğu coğrafyanın bozkır kültüründen ve kadim mirasından devraldığı değerlerle ortaya çıkan bozkır kabile aristokrasisi, Cengizogulları hanlıklarında gelişmiş ve hanlıkların siyasi, askeri, iktisadi ve içtimai yaşamlarına yön vermiştir. Karaçu adı verilen, avamı teşkil eden ve sahip oldukları hayvanlarıyla üretimin temelini oluşturan kabileler, üretim şartlarını kontrol eden karaçu beylerinin (göçebe feodalın, aristokrat beyin, noyanın) emrindedirler. Dolayısıyla kabilelerin lideri olan karaçu beyleri, kontrollerindeki ekonomik ve askeri güçle, yönetimde söz sahibi olan bozkır aristokrasisinin beyleri olmuşlardır. Söz konusu ekonomik ve askeri güç ile paralel olarak hanedanın yanında yer alıp, yönetimdeki etkileri artarken, buna paralel kendilerine (lideri oldukları kabilelerine) tahsis edilen coğrafyaya istinaden ekonomik ve askeri güçleri daha da artmaktadır. Böylece Karaçu beyleri avamla hanedan arasında, çift yönlü (ekonomik, askeri dolayısıyla siyasi) güç akışını kontrol eden kişiler olmuşlardır.

Bozkır aristokrasisinin yönetimdeki varlığı; hanlık makamının ardında ve yanında dayanak noktası olan yönetim unsuru olarak karşımıza çıkması Altın Orda Hanlığı'nda, Cengiz Han'ın Cuçi'ye tahsis ettiği 4000 asker ve dört kabile; Kıyat, Secut, Kinhit ve Huşin ile başlamışsa da dört *bey sistemi* olarak ifade edilmesi Kırım Hanlığı zamanındadır.

²⁸ Söz konusu süreç "Kırım Hanlığı'nın 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti Himayesinden Çıkışı Ve Rus Hâkimiyetine Girişinde Karaçu Beylerinin Rolü", başlığı altında tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

Karaçu beylerinin hanlık nezdindeki statüleri rekabetinde, gücü elinde tutanın kimliği, Altın Orda Hanlığı'nın Türk-İslâm Devleti oluş sürecindeki İslamlaşması ve Türkleşmesiyle paralellik göstermiştir. Hanlığın Batu Han döneminde kuruluşunda Deşt-i Kıpçak'a gelen Moğol kabileleri yerli Türk unsurlara oranla çok az olmalarına rağmen Moğol beyleri hâkimiyeti ellerinde tutmaya çalışmışlardır. Emir Nogay ile İslâmlaşan Moğol asıllı Mangıtlar, Emir Nogay'ın şahsında Berke Han'dan Tokta Han dönemine kadar hanlık makamının ardındaki kabile olmuşlardır. Emir Nogay'ın ölümü ile bertaraf edilen Mangıtlar'ın yerini Tokta Han döneminde yükselen güç olarak yine Moğol asıllı Kıyat Kabilesi almıştır. Tokta Han'dan itibaren Ak Orda hanedanının sükûtuna kadar, Altın Orda Hanlığı içerisindeki Türk unsurların *hâkim kabile olma* gücünü ele geçirmek için Uygur Bacır Tokboğa ve Kanglı Tulibay gibi atalıkların şahsında fırsat kolladıkları görülmür. Ancak Kıyatlar karşısında yeterince güçlü değillerdir. Kıyat İstay Bey, kardeşi Kıyat Alaç Bey ve oğulları İtil'in sağında Kırım merkeziyle, İtil'in solunda Sirderya boyunda etkin güçlerini Urus Han zamanına kadar korumuşlardır. Kıyat Mamay başta olmak üzere Moğol asıllı Kıyatlardan ve Mangıtlardan destek bulamayan Toktamış'ın Emir Timur'dan aldığı askeri destekle tahtı ele geçirmesi, onun şahsında Toktamış'ın mahsus nökerleri olan başta As'lardan Şirin kabilesi olmak üzere, Barın, Argın ve Kıpçak kabilelerini aristokrat yapıda yukarıya taşımıştır. Emir Rektemür'ün, Kıyat Mamay Bey'in öldürülmesindeki kişisel hareketi, Kıyat ve Şirin Kabileleri arasındaki söz konusu aristokratik rekabeti, -kişisel husumetin de eklenmesiyle-, Kırım Hanlığı'na aktarmışsa da Şirinlerin elinde yetişen Kıyat Murtaza'nın ilmiye sınıfında olması şartıyla yaşamına izin verilmesi, Kıyat kabilesinin Kırım Hanlığı'nın aristokrasisindeki sükûtu olmuştur. Kırım Hanlığı'nda korunan bozkır aristokrasisi, Şirin, Barın, Kıpçak, Argın, Mangıt kabileleriyle devam etmiştir. Kabilelerin yönetimdeki güçleri ve etkilerindeki sıralamada eşitlikten ve süreklilikten bahsetmek zordur. Liderlik genellikle Şirinlerin elinde olmakla birlikte Mangıtlar Mansuroğulları olarak, sıralamada yükselmişler kısa bir süre de olsa Canıbek Giray zamanında liderliği ele geçirmişlerdir. Karaçu beyleri söz konusu gücün ve etkinin devamı konusunda birbirleri ile rekabet ve mücadeleden çekinmemişlerdir. Askeri gücünü Karaçu beylerinden alan Cengizogulları ise (hanlık makamı veya muhalif taraf olmak üzere) söz konusu rekabet ve mücadelede genellikle bedel ödeyen taraf olmuş ve siyasi istikrar her geçen gün zayıflamıştır. Dolayısıyla Kırım Hanlığı XVIII. Yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde Osmanlı Devleti– Rusya mücadelesi bağlamında, Karaçu beylerinin güç ve çıkar çatışmalarının merkezi olmuştur.

KAYNAKLAR

1. Abdullah İbn Rıdvan. *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'An Hitta-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hânân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*. Haz.: Akif Erdoğan, Selçuk Uysal. İzmir, 2012. 80 s.

2. Abdülğaffar Kırımî. *Umdetü'l-Ahbâr*. Transcript: Derya Derin Paşaoğlu. Kazan, 2014. 418 s.
3. Acar, Serkan. *Kâsım Hanlığı (1445–1681)'nda İdarî Yapı ve Ekonomik Faaliyetler*. Tarih araştırmaları. Cilt: 27, Sayı: 43, 2008. S. 119–130.
4. Akbıyık, Hayrunnisa. *Mangıtlar. İA*, Türkiye Diyanet Vakfı. C. 27. Ankara, 2003. S. 570–571.
5. Barthold, Wilhelm. *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*. Çev.: Hasan Eren, TTK Yay. Ankara, 2006. 50 s.
6. Bıyık, Ömer. *Kırım'ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi [1600–1774]*. Ötüken Yayınları. İstanbul, 2014. 300 s.
7. Bronevskiy, Martin. *Kırım*. Çev.: Kemal Ortaylı. Ankara, 1970.
8. Clauson, Sır Gerard. *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. At The Clarendon Press. Oxford, 1972. 647 s.
9. Derin Paşaoğlu, Derya. *Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar*. Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD), C.33, S.56. Ankara, 2014. S. 147–190.
10. Derin Paşaoğlu, Derya. *Emir Edigü (Edige) ve Oğullarının Nogay Ulusu'ndaki Yeri*. Crimean Historical Review. Vol. 1. Bahçesaray–Kazan, 2016. S. 33–56.
11. Derin Paşaoğlu, Derya. *Nogayların Hanlık ve Ulus Olma Sorunsalı*. Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD). C. 35, S. 60. Ankara, 2016. S. 279–284.
12. Ebu'l-Gazi Bahadır Han. *Türk'ün Soy Ağacı*. Çev.: Doktor Rıza Nur, Sadeleş-tiren: Yunus Yiğit. İstanbul, 2010. 336 s.
13. Fisher, Alan. *Kırım Tatarları*. Selenge Yayınları. İstanbul, 2009. 336 s.
14. Forbez Manz. Beatrice. *The Clans of The Crimean Khanate 1466–1532. Har-vard Ukrainian Studies*. Vol.2, No:3. 1978. S. 282–309
15. François De Tott. *Türkler ve Tatarlar Arasında*. Çev.: Reşat Uzmen. İstanbul, 1996.
16. Golden, Peter. *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çev.: Osman Karatay. Karam Yay. Ankara, 2002. 389 s.
17. Gömeç, Saadetin. *Kök Türk Tarihi*. Ankara, 1999. 167 s.
18. Grousset, René. *Bozkır İmparatorluğu*. Çev.: Reşat Uzmen. İstanbul, 1999. 518 s.
19. Gül Bülent. *İbni Mühennâ Lügati*. Türk Kültürü Araştırma Ens. Yay. Ankara, 2016. 369 s.
20. Gündoğdu, Abdullah. *Hive Hanlığı*. Ankara, 1995.
21. Hudyakov, Mihail. *Kazan Hanlığı Tarihi*. Çev.: A. İshakî. Haz.: İ.Kamalov, TTK Yay. Ankara, 2009. 480 s.
22. İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnamesi II*. Çev.: A. Said Aykut. YKYay. İstanbul, 2000. 517 s.
23. İnalçık, Halil. *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441–1700*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 2017. 593 s.
24. İnalçık, Halil. *Han Ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Han Döneminde Kırım Hanlığı*. Emel, 135 (Mart–Nisan). Kit-San Matbaası. İstanbul, 1983. S. 51–73.

25. İnan, Abdülkadir. *Moğolların Gizli Tarihi*. Makaleler ve İncelemeler, I. Ankara, 1998. S. 510–517.
26. İvanics, Maria. *Bozkırdaki Bir Kabilenin Kökeni ve Yükselişi: Şirinler*. Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım. Çev.: Mustafa Işık. Editör: Yücel Öztürk. İstanbul, 2015. S. 53–71.
27. İvanics, Mária. *Die Şirin Abstammung und Aufstieg einer Sippe in der Steppe, aškovs Publikationen erschienen in zwei Zeitschriften, Zapiski Odesskogo obščestva istorii i drevnostej [Veröffentlichungen der Odessa-Gesellschaft für Geschichte und Altertümer] und Izvestija Tavričeskoj učenoj archivnoj komissii [Mitteilungen der taurischen wissenschaftlichen Archivkommission]*. Sie sind im Internet zugänglich: <http://www.library.chersonesos.org> (Stand:30. März, 2011), S. 27–44.
28. Kafalı, Mustafa. *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Uhusu'nun Tarihi*. Türk Tarihi Araştırmaları Yayınları. Ankara, 2009. 160 s.
29. Kafesoğlu. *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Yayınları. İstanbul, 2004. 466 s.
30. Karatay Osman. *İran İle Turan*. İstanbul, 2012.
31. Kesbi Haşim Mehmed Efendi. *Ahval-i Anapa ve Çerkes, Anapa ve Çerkesya Hatıraları*. Haz. Mustafa Özsaray. Kafkas Vakfı Yay., İstanbul, 2012. 160 s.
32. Kıldıroğlu, Mehmet. *Kırgızlar ve Kıpçaklar*. TTK Yayınları. Ankara, 2013. 311 s.
33. *Kırım Kadı Sicilleri-Kırım Hanlığının Kadıasker Defterleri*. Cilt: 47 (H.1128–1130–M.1716–1719)
34. *Kırım Kadı Sicilleri-Kırım Hanlığının Kadıasker Defterleri*. Cilt: 58 (H.1146–1148–M.1735–1735)
35. *Kırım Kadı Sicilleri-Kırım Hanlığının Kadıasker Defterleri*. Cilt: 68 (H.1157–1165–M.1744–1751)
36. Kırzioğlu, Fahreddin. *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*. TTK Yayınları. Ankara, 1992. 278 s.
37. Koçak Kürşat, Bakır Çağrı. *Eski Türk Devlet Felsefesinin Kozmolojik ve Mitolojik Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD) III, 2. Aralık, 2019. S. 106–120.
38. Kurat, Akdes Nimet. *IV–XVIII Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri*. Ankara, 2002. 516 s.
39. Lessing, Ferdinand D. *Moğolca-Türkçe Sözlük*. C. 2. Çev.: Günay Karaağaç. TTK Yay. Ankara, 2003. 1769 s.
40. *Moğolları Gizli Tarihi*. Çev.: Ahmet Temir. TTK Yay. Ankara, 1995. 300 s.
41. Müsevî, Mustafa. *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi Ansiklopedisi 'Oğuz' Maddesi*. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD) III, 2. Çev.: Fatih ÇİFTÇİ, 2019. Aralık, S. 156–167.
42. Onat, Ayşe; Orsoy, Sema; Ercilasun, Konuralp. *Han Hanedanı Tarihi, Hsiung-nu (Hun) Monografisi*. TTK Yayınları. Ankara, 2015. 152 s.
43. Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. C. I, TTK Yay. Ankara, 2014. 745 s.
44. Ötemiş Hacı. *Çengiz-Nâme*. Haz.: İlyas Kamalov. TTK Yay. Ankara, 2009, 87 s.
45. Özdem, Zeynep. *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*. Ankara, 2010. 197 s.

46. Özel, Haşim. *Kıpçak Uruk ve Boyları*. TTK Yayınları. Ankara, 2020. 216 s.
47. Reşidüddin Fazlullah. *Camiü't-Tevârih*. Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı. Milli Eğitim Basımevi. TTK Kütüphanesi, AII/7509.
48. Şamiloglu Uli. *Altın Orda Hanlığı Ve Halef Devletlerinde Türk Kabile Teşkilâtı*. Türk Devlet Yönetimi Geleneği (I. Uluslararası Türk Devlet Yönetimi Geleneği Kongresi Bildiri Kitabı-3/4 Nisan 2014). Bişkek, 2016. S. 12–16.
49. Şamiloglu, Uli. *Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde*. Thesis Of Phd, Colimbia University. New York, 1986. 286 s.
50. Smirnov, V. D. *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*. Çev.: Ahsen Batur. Selenge Yayınları. İstanbul, 2016. 681 s.
51. Soysal, Abdullah. *Kırım Hanzâdelerinin Kafkasya'dan Talim ve Terbiyesi*. Emel, 36. İstanbul, 1966. S. 17–20.
52. Şeşen Ramazan. *İslâm Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. TTK Yay. Ankara, 2001. 300 s.
53. T'ang, C'hi, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Umumi Türk Tarihi Kürsüsü Yayınlanmamış Dr. Tezi. İstanbul, 1970. 464 s.
54. Taş, Kenan Ziya. *Klasik Dönem Osmanlı İdare Anlayışını Etkileyen Kültür Havzaları*. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)III, 2. Aralık, 2019. S. 54–69.
55. Taşağıl, Ahmet. *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. TTK Yayınları. Ankara, 2013. 187 s.
56. Togan, A. Zeki Velidî. *Moğollar, Çingiz ve Türkler*. İstanbul, 1941.
57. Ünlü, Suat. *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yay. Konya, 2013. 1286 s.
58. Ünlü, Suat. *Harezmi Altın Ordu Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yay. Konya, 2012. 716 s.
59. Üren, Umut. *Asya'nın Bozkır Halkları – Alanlar ve Aslar*. Ankara, 2019. 239 s.
60. Vasary, Istvan. *Eski İç Asya'nın Tarihi*. Çev.: İsmail Doğan. Ötüken Yay. İstanbul, 2007. 270 s.
61. Velyaminov-Zernov, V. V. *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarına Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar, Kırım Hanlığı Tarihine dair Kaynaklar*. Haz.: A. Melek Özzyetgin, İlyas Kamalov. TTK Yayınları. Ankara, 2009. 941 s.
62. Vladimirtsov, B. Y. *Moğolların İctimaî Tarihi*. Çev.: A. İnan. TTK Yayınları. Ankara, 1995. 339 s.
63. Yakubovskiy, A. YU. *Altın Ordu ve Çöküşü*. Çev.: Hasan Eren. TTK Yay. Ankara, 1992. 277 s.
64. Zemahşerî. *Mukaddimetü'l-Edeb Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü*. Haz.: N. N. Poppe, Çev.: M. S. Kaçalın. TDK Yay. Ankara, 2017. 213 s.

Yazar Hakkında: Derya Derin Paşaoğlu, Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (61080 Ortahisar, Trabzon, Türkiye); derinderya@ktu.edu.tr

Наследие степной культуры и Золотой Орды: родовая аристократия в Крымском ханстве и Карачи-беи

Дерья Дерин Пашаоглу

(Караденизский технический университет)

Аннотация. Крымская родовая аристократия сформировалась под влиянием Золотой Орды и ее наследников, а также степной культуры, вобрав в себя особенности данной географии с древнейших времен. В политической, военной и социальной сфере на первый план вышла доставшаяся в наследие от гуннов система «четырёх», названная в честь четырех Карачи беев. Возникновение системы уходит во времена Чингисхана, когда после разделения земель между сыновьями, Джучи досталось 4000 воинов, которые относились к родам Кият, Сейджут, Кинхит и Хушин. В Дешт-и-Кипчаке немногочисленные монгольские племена пытались удержать лидерство киятов, но, после ослабления Белой Орды, они потеряли свое влияние. Главенство среди крымских родов попеременно переходило из рук в руки Мангытов и Ширинов. Баланс сил был распределен между Аргынами, Барынами, Кипчаками, Мангытами и Ширинами, сыгравшими большую роль в образовании Крымского ханства. Вышеперечисленные рода активно влияли на внешние и внутренние дела государства. После того, как Крымское ханство перешло под протекторат Османской империи, беи, с одной стороны, стали гарантом Чингизидов на престол, с другой – стали контролирующим элементом их власти. Однако Карачи-беи были и причиной нестабильности в регионе, так как ставили интересы своих родов превыше государственных.

Ключевые слова: Крым, Золотая Орда, Ширин, Кипчак, Барын, Аргын.

Для цитирования: *Derin Paşaoğlu D.* Bozkır Kültüründen ve Altın Orda Hanlığı'ndan Devralınan Miras: Kırım Hanlığı'nda Kabile Aristokrasi ve Karaçu Beyleri // Крымское историческое обозрение. 2021. № 1. С. 51–82. DOI: 10.22378/kio.2021.1.51-82

Сведения об авторе: Дерья Дерин Пашаоглу – Ph. D. (история), доцент кафедры истории Караденизского технического университета (61080, Трабзон, Турция); derinderya@ktu.edu.tr

Heritage Inherited from Steppe Culture and Golden Horde Khanate: Tribal Aristocracy and Karachu Beys in the Crimean Khanate

Derya Derin Paşaoğlu

(Karadeniz Technical University)

Abstract. The tribal aristocracy in The Golden Horde Khanate and its successors, shaped by the steppe culture, developed with the elements inherited from the ancient heritage of geography. Since the Asian Hun State, the legacy of four numbers, which has come to the forefront in political, military and social life, has found its place in the name of the Four Beys System / Four Karaçu Beys. The *four beys* system has become one of the essential elements of the administration in addition to the Khanate position in the Crimean Khanate. The beginning of this system is based on the 4000 soldiers given to Cuçi in the land and tribal division made by Genghis Khan to his sons and the Kıyat, Seycut, Kınhit and Hüşin tribes to which they belong. Although the Mongolian tribes, which were a few in number in the ancient Turkish homeland of Cumania, they tried to keep the rule under the leadership of the Kıyat, and lost their authority after the silence of the Ak Orda (White Horde) dynasty. With the leadership that changed hands between the Mangit and the Sirins, the intertribal balance of power was transferred to the Sirin, Barın, Argın, Kıpçak and Mangit tribes under the leadership of the Sirins, who played an active role in the establishment of the Crimean Khanate. The Tribes played an active role in both, internal and external affairs of the Crimean Khanate under the chief Karaçu of the Sirin tribe. After the Crimean Khanate came under the Ottoman protection, the Karachu beys, on the one hand, became the assurance of the Genghisids to hold the throne, on the other hand, they became the control element of power of the Genghisids. The Karachu beys' keeping the interests of their tribes above everything, has turned the relations in the north of the Black Sea into a slippery ground where the balances were constantly changing.

Keywords: Crimea, Golden Horde, Şirin Mirzas, Kıpçak, Barın, Argın.

For citation: *Derya Derin Paşaoğlu*. Heritage Inherited from Steppe Culture and Golden Horde Khanate: Tribal Aristocracy and Karachu Beys in the Crimean Khanate. Krymskoe istoricheskoe obozrenie=*Crimen Historical Review*. 2021, no. 1, pp. 51–82. DOI: 10.22378/kio.2021.1.51-82.

REFERENCES

1. Abdullah İbn Rıdvan. *Tevârih-i Deş-i Kıpçak 'An Hitta-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hânân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deş-i Kıpçak* [Stories about the kipchak steppe and the Crimean khans]. Haz.: Akif Erdoğan, Selçuk Uysal. İzmir, 2012. 80 s.
2. Abdülğaffar Kırımî. *Umdetü'l-Ahbâr* [Umdet ul-Ahbar]. Transcript: Derya Derin Paşaoğlu. Kazan, 2014. 418 s.
3. Acar, Serkan. *Kâsım Hanlığı (1445–1681)'nda İdarî Yapı ve Ekonomik Faaliyetler* [Administrative Structure and Economic Activities in the Kâsım Khanate (1445–1681)]. Tarih araştırmaları. Cilt: 27, Sayı: 43, 2008. S. 119–130.
4. Akbıyık, Hayrunnisa. *Mangıtlar* [Mangyts]. İA, Türkiye Diyanet Vakfı. C. 27. Ankara, 2003. S. 570–571.
5. Barthold, Wilhelm. *Türk-Moğol Ulusları Tarihi* [History and philology of the Turkic and Mongolian peoples]. Çev.: Hasan Eren, TTK Yay. Ankara, 2006. 50 s.
6. Bıyık, Ömer. *Kırım'ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600–1774)* [Administrative and Socio-Economic History of Crimea]. Ötüken Yayınları. İstanbul, 2014. 300 s.
7. Bronevskiy, Martin. *Kırım* [Crimea]. Çev.: Kemal Ortaylı. Ankara, 1970.
8. Clauson, Sır Gerard. *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. At The Clarendon Press, Oxford, 1972. 647 s.
9. Derin Paşaoğlu, Derya. *Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar* [Strong Representatives of the Steppe Aristocracy in the Golden Horde and Crimean Field: Emir Rektemür and Şirin Mirzas]. Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD), C. 33, S. 56. Ankara, 2014. S. 147–190.
10. Derin Paşaoğlu, Derya. *Emir Edigü (Edige) ve Oğullarının Nogay Ulosu'nda ki Yeri* [Emir Edigü (Edige) and His Sons in the Nogai Nation]. Crimean Historical Review. Vol. 1. Bahçesaray–Kazan, 2016. S. 33–56.
11. Derin Paşaoğlu, Derya. *Nogayların Hanlık ve Ulus Olma Sorunsalı* [The Problem of Nogais Being Khan and Nation]. Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD). C. 35, S. 60. Ankara, 2016. S. 279–284.
12. Ebu'l-Gazi Bahadır Han. *Türk'ün Soy Ağacı* [Turkish Family Tree]. Çev.: Doktor Rıza Nur, Sadeleştiren: Yunus Yiğit. İstanbul, 2010. 336 s.
13. Fisher, Alan. *Kırım Tatarları* [Crimean Tatars]. Selenge Yayınları. İstanbul, 2009. 336 s.
14. Forbez Manz. Beatrice. The Clans of The Crimean Khanate 1466–1532. *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. 2, No: 3. 1978. S. 282–309
15. François De Tott. *Türkler ve Tatarlar Arasında* [Between Turks and Tatars]. Çev.: Reşat Uzmen. İstanbul, 1996.
16. Golden, Peter. *Türk Halkları Tarihine Giriş* [Introduction to the History of Turkic Peoples]. Çev.: Osman Karatay. Karam Yay. Ankara, 2002. 389 s.
17. Gömeç, Saadetin. *Kök Türk Tarihi* [Kok Turk History]. Ankara, 1999. 167 s.
18. Grousset, René. *Bozkır İmparatorluğu* [Empire of the Steppe]. Çev.: Reşat Uzmen. İstanbul, 1999. 518 s.

19. Gül Bülent. *İbni Mühennâ Lüğati [İbni Mühennâ Dictionary]*. Türk Kültürü Araştırma Ens. Yay. Ankara, 2016. 369 s.
20. Gündoğdu, Abdullah. *Hive Hanlığı [Khiva Khanate]*. Ankara, 1995.
21. Hudyakov, Mihail. *Kazan Hanlığı Tarihi [History of Kazan Khanate]*. Çev.: A. İshakî. Haz.: İ.Kamalov, TTK Yay. Ankara, 2009. 480 s.
22. İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnamesi II [Ibn Battuta Travel Book II]*. Çev.: A. Said Aykut. YKYay. İstanbul, 2000. 517 s.
23. İnalçık, Halil. *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441–1700 [Studies on the History of the Crimean Khanate 1441–1700]*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 2017. 593 s.
24. İnalçık, Halil. *Han Ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Han Döneminde Kırım Hanlığı [Khan and Tribe Aristocracy: Crimean Khanate During the Period of Sahib Giray Khan I]*. Emel, 135 (Mart–Nisan). Kit-San Matbaası. İstanbul, 1983. S. 51–73.
25. İnan, Abdülkadir. *Moğolların Gizli Tarihi [The secret history of the mongols]*. Makaleler ve İncelemeler, I. Ankara, 1998. S. 510–517.
26. İvanics, Maria. *Bozkırdaki Bir Kabilenin Kökeni ve Yükselişi: Şirinler. Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım [The Origin and Rise of a Tribe in the Steppe: The Shirins]*. Çev.: Mustafa Işık. Editör: Yücel Öztürk. İstanbul, 2015. S. 53–71.
27. İvanics, Mária. *Die Şirin Abstammung und Aufstieg einer Sippe in der Steppe, aşkovs Publikationen erschienen in zwei Zeitschriften, Zapiski Odesskogo obščestva istorii i drevnostej [Veröffentlichungen der Odessa-Gesellschaft für Geschichte und Altertümer] und Izvestija Tavričeskoj učenoj archivnoj komissii [Mitteilungen der taurischen wissenschaftlichen Archivkommission]*. Sie sind im Internet zugänglich: <http://www.library.chersonesos.org> (Stand:30. März, 2011), S. 27–44.
28. Kafalı, Mustafa. *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi [History of the Cuci Nation according to Ötemiş Hacı]*. Türk Tarihi Araştırmaları Yayınları. Ankara, 2009. 160 s.
29. Kafesoğlu. *Türk Milli Kültürü [Turkish National Culture]*. Ötüken Yayınları. İstanbul, 2004. 466 s.
30. Karatay Osman. *İran İle Turan [Turan and Iran]*. İstanbul, 2012.
31. Kesbi Haşim Mehmed Efendi. *Ahval-i Anapa ve Çerkes, Anapa ve Çerkesya Hatıraları [Anapa and Circassian Memories]*. Haz. Mustafa Özsaray. Kafkas Vakfı Yay. İstanbul, 2012. 160 s.
32. Kıldıroğlu, Mehmet. *Kırgızlar ve Kıpçaklar [Kyrgyz and Kipchaks]*. TTK Yayınları. Ankara, 2013. 311 s.
33. *Kırım Kadı Sicilleri-Kırım Hanlığının Kadıasker Defterleri [Kadıasker Notebooks of the Crimean Khanate]*. Cilt: 47 (H.1128–1130–M.1716–1719)
34. *Kırım Kadı Sicilleri-Kırım Hanlığının Kadıasker Defterleri [Kadıasker Notebooks of the Crimean Khanate]*. Cilt: 58 (H.1146–1148–M.1735–1735)
35. *Kırım Kadı Sicilleri-Kırım Hanlığının Kadıasker Defterleri [Kadıasker Notebooks of the Crimean Khanate]*. Cilt: 68 (H.1157–1165–M.1744–1751)
36. Kırzioğlu, Fahreddin. *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar [Kipchaks in the Upper Cure and Çoruk Tribes]*. TTK Yayınları. Ankara, 1992. 278 s.

37. Koçak Kürşat, Bakır Çağrı. *Eski Türk Devlet Felsefesinin Kozmolojik ve Mitolojik Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme [An Evaluation on the Cosmological and Mythological Foundations of the Ancient Turkish State Philosophy]*. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD) III, 2. 2019, Aralık. S. 106–120.
38. Kurat, Akdes Nimet. *IV–XVIII Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri [Turkish Peoples and States in the North of the Black Sea in IV–XVIII Centuries]*. Ankara, 2002. 516 s.
39. Lessing, Ferdinand D. *Moğolca-Türkçe Sözlük [Mongolian-Turkish Dictionary]*. C. 2. Çev.: Günay Karaağaç. TTK Yay. Ankara, 2003. 1769 s.
40. *Moğolları Gizli Tarihi [The Secret History of the Mongols]*. Çev.: Ahmet Temir. TTK Yay. Ankara, 1995. 300 s.
41. Müsevî, Mustafa. *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi Ansiklopedisi 'Oğuz' Maddesi [The Great Islamic Encyclopaedia. 'Oğuz' Article]*. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD) III, 2. Çev.: Fatih ÇİFTÇİ. Aralık, 2019. S. 156–167.
42. Onat, Ayşe; Orsoy, Sema; Ercilasun, Konuralp. *Han Hanedanı Tarihi, Hsiung-nu (Hun) Monografisi [Han Dynasty History, Hsiung-nu (Hun) Monography]*. TTK Yayınları. Ankara, 2015. 152 s.
43. Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi [Turkish Mythology]*. C. I, TTK Yay. Ankara, 2014. 745 s.
44. Ötemiş Hacı. *Çengiz-Nâme [Book about Genghis Khan]*. Haz.: İlyas Kamilov. TTK Yay. Ankara, 2009, 87 s.
45. Özdem, Zeynep. *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat [Socio-Economic Life in Crimean Karasubazar]*. Ankara, 2010. 197 s.
46. Özel, Haşim. *Kıpçak Uruk ve Boyları [Kipchak Uruk and his Tribes]*. TTK Yayınları. Ankara, 2020. 216 s.
47. Reşidüddin Fazlullah. *Camiü't-Tevârih [World History]*. Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı. Milli Eğitim Basımevi. TTK Kütüphanesi, AII/7509.
48. Shamiloğlu Uli. *Altın Orda Hanlığı Ve Halef Devletlerinde Türk Kabile Teşkilâtı [The Golden Horde Khanate and Turkish Tribal Organization in the Successor States]*. Türk Devlet Yönetimi Geleneği (I. Uluslararası Türk Devlet Yönetimi Geleneği Kongresi Bildiri Kitabı-3/4 Nisan 2014). Bişkek, 2016. S. 12–16.
49. Shamiloğlu, Uli. *Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde [Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde]*. Thesis Of Phd, Columbia University. New York, 1986. 286 s.
50. Smirnov, V. D. *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı [The Crimean Khanate under the Rule of the Ottoman Empire]*. Çev.: Ahsen Batur. Selenge Yayınları. İstanbul, 2016. 681 s.
51. Soysal, Abdullah. *Kırım Hanzâdelerinin Kafkasya'dan Talim ve Terbiyesi [Education and Discipline of the Crimean Hanzade from the Caucasus]*. Emel, 36. İstanbul, 1966. S. 17–20.
52. Şeşen Ramazan. *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri [Turkish peoples and Turkish Countries According to Islamic Geographers]*. TTK Yay. Ankara, 2001. 300 s.

53. T'ang, C'hi. *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler [Persons in Contact with the Turkish and the Islamic World during the Mongolian Dynasty]*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Umumi Türk Tarihi Kürsüsü Yayınlanmamış Dr. Tezi. İstanbul, 1970. 464 s.
54. Taş, Kenan Ziya. *Klasik Dönem Osmanlı İdare Anlayışını Etkileyen Kültür Havzaları [Cultural Basins Influencing the Understanding of Ottoman Administration in Classical Period]*. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD) III, 2. Aralık, 2019. S. 54–69.
55. Taşağıl, Ahmet. *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları [Ancient Turkish Tribes According to Chinese Sources]*. TTK Yayınları. Ankara, 2013. 187 s.
56. Togan, A. Zeki Velidî. *Moğollar, Çingiz ve Türkler [Mongols, Chingis and Turks]*. İstanbul, 1941.
57. Ünlü, Suat. *Çağatay Türkçesi Sözlüğü [Chagatay Turkish Dictionary]*. Eğitim Yay. Konya, 2013. 1286 s.
58. Ünlü, Suat. *Harezmi Altın Ordu Türkçesi Sözlüğü [Harezmi Altın Ordu Turkish Dictionary]*. Eğitim Yay. Konya, 2012. 716 s.
59. Üren, Umut. *Avrasya'nın Bozkır Halkları-Alanlar ve Aslar [Steppe Peoples of Eurasia – Fields and Aces]*. Ankara, 2019. 239 s.
60. Vasary, Istvan. *Eski İç Asya'nın Tarihi [History of Ancient Inner Asia]*. Çev.: İsmail Doğan. Ötüken Yay. İstanbul, 2007. 270 s.
61. Velyaminov-Zernov, V. V. *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarına Dair Bolgan Yarıtlar ve Hatlar, Kırım Hanlığı Tarihine dair Kaynaklar [Materials for the history of the Crimean Khanate]*. Haz.: A. Melek Özyetgin, İlyas Kamalov. TTK Yayınları. Ankara, 2009. 941 s.
62. Vladimirtsov, B. Y. *Moğolların İctimai Tarihi [The Administrative History of the Mongols]*. Çev.: A. İnan. TTK Yayınları. Ankara, 1995. 339 s.
63. Yakubovskiy, A. YU. *Altın Ordu ve Çöküşü [Golden Horde and its collapse]*. Çev.: Hasan Eren. TTK Yay. Ankara, 1992. 277 s.
64. Zemahşerî. *Mukaddimetü'l-Edeb Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü [Dictionary of Mongolian-Chagatay Translation]*. Haz.: N. N. Poppe, Çev.: M. S. Kacalin. TDK Yay. Ankara, 2017. 213 s.

About the author: Derya Derin Paşaoğlu – Ph. D. (History), Assistant Professor, Department of History, Karadeniz Technical University (61080, Trabzon, Turkey); derinderya@ktu.edu.t